

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Dajana Raab

Kuningavõimu ideoloogia Muršili II „teise“ katkupalve Hati Tormijumalale ja
Templi pühitsemise ehk Saalomoni palve analüüsist lähtuvalt

Bakalaureusetöö

Juhendaja Mait Kõiv

Tartu 2017

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Muršili II „teine“ katkupalve Hati Tormijumalale	7
1.1 Ajaloolised eeldused palve koostamiseks.....	7
1.2 Põhjused palve koostamiseks palvest lähtudes	9
2. Saalomoni Templi pühitsemise palve.....	14
2.1 Ajaloolised eeldused palve koostamiseks.....	14
2.2 Põhjused palve koostamiseks palvest lähtudes	18
3. Palve žanr ja osad.....	21
3.1 Muršili II katkupalve	21
3.2 Saalomoni Templi pühitsemise palve.....	27
4. Kuningavõimu ideoloogia ilmingud palvetes nende koostamise põhjustest lähtudes	32
4.1 Muršili II katkupalve	32
4.2 Saalomoni Templi pühitsemise palve.....	34
Kokkuvõte.....	36
Allikad ja kirjandus.....	38
Ideology of kingship according to the analysis of Mursili II's „second“ palgue prayer to the Storm-god of Hatti and Solomon's prayer of the Temple dedication	42
Lisad	44
Lisa 1. Kaart. Hetiidi impeerium u aastal 1300 e.m.a.....	44
Lisa 2. Muršili II „teine“ katkupalve Hati Tormijumalale	45
Lisa 3. Templi pühitsemine ehk Saalomoni palve	50

Sissejuhatus

Bakalaureusetöö eesmärk on analüüsida hetiitide ja Vana Testamendi palveid, täpsemalt Hetiidi kuningas Muršili II „teist“¹ katkupalvet Hati Tormijumalale ja Vana Testamendi Templi pühitsemise ehk kuningas Saalomoni palvet. Uuritakse antud palvete koostamise ajaloolisi eeldusi ning palves välja toodud põhjuseid nende koostamiseks, samuti palvežanri ja palvete ülesehitust Hetiidi ja Iisraeli kuningriigis. Töö ülesandeks on vaadata, milliseid järeldusi saab eelneva põhjal teha kuningate rolli ja kuningavõimu ideoloogia kohta ühiskonnas, samuti kui suuresti need Hetiidi ja Iisraeli puhul teineteisest erinevad või üksteisega sarnanevad. Meetoditena on kasutatud ajaloolis-kriitilist meetodit ja sotsiaalse-, kultuurilise-, ning religioosse konteksti analüüsi.

Esimesed kirjalikud hetiidi tekstid pärinevad 17. sajandist e.m.a Hattušili I-lt. Hetiidi kuningriigi pealinnast Hattušašt on avastatud rohkem kui 30 tuhat savitahvlit, mis kannavad endas teavet hetiitide ajaloo ja kultuuri kohta.² Savitahvlite hulgas on annaale, mis sisaldavad informatsiooni kuningate saavutuste kohta, seadusi, kirjavahetust, rahvusvahelisi lepinguid kuningate vahel, kuningate ja vasallriikide vahelisi lepinguid, administratiivseid tekste, edikte, seadusekogusid ja ilukirjanduslikke tekste, samuti mütoloogilisi ja kultuslikke tekste, mille alla kuuluvad ka palvetekstid.³

Hetiidi palved sisaldavad oma eripärase ülesehituse tõttu olulist informatsiooni. Enamasti olid palved personaalsed vestlused jumala ja palvetaja vahel. Palved koostati kriisisituatsioonis, mis arvati olevat tingitud jumalate vihast, mille põhjused pidi kannataja ise välja selgitama.⁴

Hetiidi palved koosnevad hümnist ja pikemast dialoogist jumala ja palvetaja vahel. Palve koostaja annab edasi oma probleemi ning tunnistab üles kõik teod, mis võisid jumalaid ärritada, seejärel esitab argumendid, miks peaksid jumalad talle andestama.⁵

¹ Muršili II kaheksast katkupalvest peetakse olulisemaks nelja: Muršili II „esimene“ katkupalve Jumalate ja Jumalannade Kogule, Muršili II „teine“ katkupalve Hati Tormijumalale, Muršili II „kolmas“ katkupalve Arinna Päikesejumalannale ja Muršili II „neljas“ katkupalve Jumalate Kogule. Vt Singer, I. (2002). Hittite Prayers. Writings from the Ancient World 11. Atlanta: Society of Biblical Literature. Lk 48 ja 56-66.

² Bryce, T. (2005). The Kingdom of the Hittites. Oxford; New York: Oxford University Press. Lk 383.

³ Bryce, T. (2005). Lk 390-391.

⁴ Singer, I. (2002). Lk 14-17.

⁵ Singer, I. (2002). Lk 16.

Töös on analüüsimiseks valitud Hetiidi kuniga Muršili II „teine“ katkupalve Hati Tormijumalale⁶, kuna tegemist on ühe kõige pikema, mitmekülgsema ja paremini säilinud hetiidi palvega. Katkupalve tegeleb eelkõige Hetiidi kuningriiki tabanud katku⁷ põhjuste välja selgitamisega. Kuningas Muršili II oli Šuppiluliuma I⁸ poeg ja valitses 1321-1295 e.m.a ning teda nimetatakse üheks võimekamaks Hetiidi kuningaks.⁹ Ka palvežanri seisukohalt on Muršili äärmiselt oluline, kuna temalt pärineb rohkesti palveid, mis annavad edasi olulist ajaloolist informatsiooni - tema enda sõjakäigud, eelkõige aga informatsioon Šuppiluliuma I valitsusaja kohta¹⁰ - trooni usurpeerimine ja Tudhaliya III tapmine¹¹, kuninga kirjavahetus Egiptuse kuningannaga ja Zannanza tapmine¹², Kuruštama lepingu rikkumine ja Amqa linna ründamine ning Egiptuse sõjavangidega kaasa toodud katk¹³. Muršili palvetest saame lisaks aimu tema iseloomu ja suhete kohta kuningliku perekonnaga.¹⁴

Muršili II palvele pühendatud esimeses peatükis uuritakse, milline oli ajalooline kontekst Muršili II ajal ning millised olid eeldused, mis andsid tõuke katkupalve kirjutamiseks. Teises peatükis analüüsitakse palve sisu ning selle põhjal püütakse välja selgitada, mis oli palve koostaja eesmärgiks ja mis põhjustel palve koostati. Kolmandas peatükis vaadeldakse hetiitide palvežanri laiemalt ning Muršili katkupalve ülesehitust ja selle sobitumist antud žanri. Neljandas peatükis järeldatakse eelneva põhjal, milline oli Hetiidi kuninga roll impeeriumi toimimisel ja milline kuningavõimu ideoloogia.

Vanast Lähis-Idast pärineb peamiselt religioosne luule, mis tihtipeale avaldub just palvete kujul, nii ka suur hulk Vana Testamendi tekste. Siin töös on valitud analüüsimiseks Templi pühitsemise palve, mida kutsutakse ka Saalomoni palveks; palve on valitud tema pikkuse ja oluliste elementide tõttu - Esimese Templi ehitamine ja Taaveti dünastia aujärjele seadmine. Palve leiab

⁶ Singer, I. (2002). Lk 57-61 ja vt lisa 2.

⁷ On väidetud, et katkuepideemia oli nii tõsiste tagajärgedega, et kujundas ümber kogu impeeriumi rahvusliku koosseisu. Vt Sagona, A. ja Zimansky, P. (2009). *Ancient Turkey*. London; New York: Routledge. Lk 265.

⁸ Valitsusaastad 1350-1322 e.m.a. Vt Bryce, T. (2005). *Hittite Kings*. XV.

⁹ Bryce, T. (2005). *Hittite Kings*. XV.

¹⁰ Šuppiluliuma I nimetatakse tihti Hetiidi impeeriumi suurvürstiks, talle järgnevaid kuningaids nimetatakse lihtsalt kuningateks. Šuppiluliuma I ise nimetas ennast „Labarnaseks ehk suurvürstiks, Heti impeeriumi kuningaks, kangelaseks ja Tormijumala lemmikuks“. Oma rahvusvahelistes lepingutes kutsus ta ennast „päikesevalitsejaks“. Vt Ceram, C. W. (1973). *The secret of the Hittites: the Discovery of an Ancient Empire*. New York: Schocken Books. Lk 160.

¹¹ Vt viide nr 65.

¹² Vt viide nr 26.

¹³ Vt viide nr 59.

¹⁴ Singer, I. (2002). Lk 17.

Esimesest Kuningate raamatust,¹⁵ mis keskendub Saalomoni legendile kui Iisraeli kuldajastule. Kuningate raamatu kahte ossa jagamine sai alguse 3. – 1. sajand e.m.a Septuagintas, mis on heebrea keelse Vana Testamendi kreeka keelne tõlge. Kokku katavad Kuningate raamatud umbes 400. aasta pikkuse perioodi.¹⁶ Paljud teadlased pakuvad raamatu valmisajaks 6. - 4. sajand e.m.a.¹⁷ Kuningate raamatud moodustavad osa Deuteronomistlikust Ajalooramatust, mis vaatleb Iisraeli ajalugu alates maa hõivamisest, kuni Juuda riigi hävinguni ja rahva eksiili viimiseni. Raamatu autor on niinimetatud deuteronomist¹⁸, kes annab edasi püha ajalugu ehk kuigi raamatu kirjutamist alustati varem, siis on see mõeldud eksiiliaegsele inimgrupile ja sellega püütakse seletada Iisraeli ja Juuda kuningriigi hävingut ning mõista eksiilistaatust.¹⁹

Saalomoni Templi pühitsemise palvel on tugev propagandistlik alatoon. Narratiiv Saalomonist kui Templi ehitajast kujunes tõenäoliselt 7. sajandil e.m.a ning selle redigeeritud versioon Kuningate raamatus valmis vahemikus 6. - 4. sajand e.m.a. Seetõttu kinnitab eksiiliaegne versioon, et on ainult üks Jumal - Jahve, kelle pärisosa on Iisraeli rahvas. Lisaks legitimeerib palve Taaveti dünastia ning kirjeldab Saalomoni kui Templi ehitajat ja kultuse tsentraliseerijat.²⁰

Saalomoni Templi pühitsemise palve analüüs on jagatud nelja ossa, mille esimeses peatükis uuritakse Saalomoni kui ajaloolist isikut ning ajaloolist konteksti ja eeldusi palve kirjutamiseks, kõrvutades seda Piibli traditsioonilise lähenemisega. Teises peatükis analüüsitakse palve sisu ning just sellest tulenevalt põhjusi, miks palve koostati. Kolmandas osas uuritakse laiemalt Vana Testamendi palvežanri ja vaadatakse, kuidas Templi pühitsemise palve sellesse žanri sobitub. Neljandas peatükis tehakse järeldusi kuninga rolli ja kuningavõimu ideoloogia kohta Iisraeli ühiskonnas.

¹⁵ Vt 1Kn, 8.

¹⁶ Nõmmik, U. (2014). Vana Testamendi sissejuhatus. Loengukonspekt.

¹⁷ Fretheim, T. E. (1999). First and Second Kings. Westminster John Knox Press. Lk 5-8.

¹⁸ Deuteronomistlikul Ajalooramatul pole loomulikult mitte ainult üks autor, vaid mitmeid autoreid ja redigeerijaid, kelle kohta me palju ei tea ja kes võetakse kokku koondnime deuteronomist alla. Deuteronomist on püha ajaloo kirjeldaja. Ta väljendab Deuteronomistlikus Ajalooramatus seda, et Jahve on Iisraeli välja valinud ja ootab, et Iisrael vastaks talle sellega, et rahval pole muid jumalaid peale Jahve. Jumalakartmus ja valejumalate kummardamine olidki need, mis tõukasid Iisraeli riigi hävingule ja põhjus miks rahvas pidi kannatama. Samas oma pessimistliku käsitluse kõrval saab just deuteronomistlikust kirjandusest alguse eshatoloogia ja messianistlik usk. Vt Nõmmik, U. (2014). Vana Testamendi sissejuhatus. Loengukonspekt.

¹⁹ Nõmmik, U. (2014). Vana Testamendi sissejuhatus. Loengukonspekt.

²⁰ Vt Finkelstein, I. ja Silberman N. A. (2006). David and Solomon: in Search of the Bible's Sacred Kings and the Roots of Western Tradition. New York: Free Press. Lk 26-30 ja 151-179.

Palved olid ühed esimesi hetiidi tekste, mida hetitoloogia alguspäevil uurima asuti. Muršili II palveid on eelkõige uurinud hetitoloog Albrecht Göetze ja assürioloog Oliver Gurney.²¹ Palju ilmub individuaalseid palveid käsitlevaid väljaandeid. Tulevikus on oodata Hetiidi palvete korpust, milles sisalduvad ka kõik seni avaldamata fragmendid, lisaks Hetiidi palvete korpuse võrdlus teiste vana Lähis-Ida korpustega ning hetiidi palvete ning Piibli palvete võrdlust.²² Eestis tegeleb hetitoloogiaga enim Tartu Ülikooli Orientalistika Keskus. Käesolevas töös on peamise allikana kasutatud Itamar Singeri 2002. aastal sarjas „Writings from the Ancient World“ välja antud teost „Hittite Prayers“²³, mis sisaldab inglisekeelseid tõlkeid originaaltekstidest. Inglisekeelseid tõlkeid ei ole antud töös eesti keelde tõlgitud, kuna see võiks kaasa tuua võimalikke lisanduvaid ebatäpsusi.

Heebrea Piibli palveid on uurinud näiteks Vana Testamendi teadlane Walter Kaiser ja Roland Youngblood.²⁴ Eestis tegeleb Vana Testamendi uurimisega eelkõige Vana Testamendi ja semitistika õppetool. Siin töös on kasutatud peamiste allikatena Piiblit ja arheoloogide Israel Finkelsteini ja Neil Asher Silbermani 2007. aastal välja antud teost „David and Solomon: In Search of the Bible's Sacred Kings and the Roots of the Western Tradition“²⁵, mis esitab väljakutse üldlevinud paradigmale.

Hetiidi kultuuri ja ajaloo lahtimõtestamine on olnud pikk protsess; kuna arheoloogilised tõendid hetiitide kohta avastati alles 19. sajandil, nende arhiivid 20. sajandil ning hetiidi keel tõlgiti samuti 20. sajandil, siis on siiani tegeletud tekstide tõlkimisega ning tekstide žanri uurimisega. Järjest enam on aga hakatud tegelema individuaalsete palvetekstide süvaanalüüsiga ja nende andmete kõrvutamise teiste vana Lähis-Ida tekstidega ning on jõutud arusaamale, et nendes leidub palju sarnaseid elemente. Antud uurimistöö suhestub praeguse uurimisuunaga – analüüsida ja võrrelda konkreetseid palvetekste teiste Lähis-Ida tekstidega, seda eriti Vana Testamendi suunal, saamaks värsket informatsiooni mõlema kohta.

²¹ Singer, I. (2002). Lk 1.

²² Singer, I. (2002). Lk 1-3.

²³ Singer, I. (2002).

²⁴ Nõmmik, U. (2014). Vana Testamendi sissejuhatus. Loengukonspekt.

²⁵ Finkelstein, I. ja Silberman N. A. (2006).

1. Muršili II „teine“ katkupalve Hati Tormijumalale

1.1 Ajaloolised eeldused palve koostamiseks

Muršili II isa Šuppiluliuma I viimastel valitsusaastatel tabas Hetiidi impeeriumi katk,²⁶ mis võttis elu nii Šuppiluliumalt endalt, kui ka tema pojalt ja troonipärijalt Muršili vennalt Arnuwanda II-lt²⁷, kes jõudis võimul olla vähem kui 18 kuud.²⁸ Katk rüüstas hetitide maid pea kaks aastakümnet.²⁹ Katku ulatusliku hävitustöö kohta annavad tunnistust muuhulgas ka kuningas Muršili II palved.³⁰ Lisaks palvetele on säilinud ka ajaloolisi ning rituaalseid tekste, mis mainivad katku, varasemaks neist peetakse üleskutset Päikesejumalanna Arinnale³¹, mis on kirjutatud Šuppiluliuma I valitsusajal või enne seda. Hiljem inkorporeeriti see sõna-sõnalt Muršili palvesse Päikesejumalanna Arinnale ja ta sai eeskujuks teistele Muršili katkupalvetele.³² Muršilile järgnevad kuningad enam palvetes jumalate poole ei pöördunud, et katku vastu abi paluda, seega on tõenäoline, et Muršili poja Muwatalli II valitsusajaks³³ oli katkuepideemia vaibunud. Muršili palved ei ole esimesed kinnitused katku kohta Anatoolias, mida märgati juba sealsetes Assüüria kolooniates³⁴ ja millest annavad teateid pronksiaegse Süüria dokumendid.³⁵

²⁶ Egiptuse vaarao Tutanhamoni lesk Anhesenamon saatis pärast oma abikaasa surma Heti kuningale Šuppiluliumale kirja, paludes ühte tema poegadest endale abikaasaks. Pärast pikka kaalumist otsustas Šuppiluliuma saata oma poja Zannanza Egiptuse kuningannale abikaasaks. Zannanza asus Egiptuse poole teele, kuid tapeti enne sinna jõudmist. Kuigi on jäänud selgusetuks, kes oli Heti printsi surma taga, süüdistas Šuppiluliuma selles egiptlasi ning tema raevul polnud piire. Kuningas asus kogu oma armeeaga Egiptuse piirile lõuna-Süürias ning purustas mitmed sealsed linnad, tuues endaga kaasa tuhandeid sõjavange. Nende Egiptuse sõjavangidega saabuski katk Heti impeeriumisse. Vt Bryce, T. (2005). Lk 178-185.

²⁷ Valitsusaastad 1322-1321 e.m.a. Vt Bryce, T. (2005). Hittite Kings. XV.

²⁸ Bryce, T. (2005). Lk 190-191.

²⁹ Singer, I. (2002). Lk 47.

³⁰ Meile on teada vähemalt kaheksa Muršili II palvet, mis tegevelvad katku ja surmaga. Vt Singer, I. (2002). Lk 48.

³¹ Päikesega seotud jumalused olid hetitide jaoks erakordselt olulised ning nende seas väga populaarsed. Päike nägi oma teekonna jooksul kõike ning andis edasi ka inimeste palved jumalatele, sest kohtus nendega oma teekonnal taevas. Päike oli jumalik alge. Päikesejumalusi oli mõlemast soost ning erinevate ülesannetega, näiteks nii Taeva, kui Allmaailma jumalannad. Eriti oluline oli Arinna Päikesejumalanna, kes oli tähtsa kultuspaiga Arinna linna jumalanna. Arinna Päikesejumalanna oli Hetiidi panteonis kõige olulisem jumalanna ning Tormijumala abikaasa. Teda peeti Hetiidi riigi ning monarhia kaitsjaks. Vt Bryce, T. (2002). Life and Society in the Hittite World. Oxford: Oxford University Press. Lk 141-143.

³² Singer, I. (2002). Lk 48.

³³ Valitsusaastad 1295-1272 e.m.a. Vt Bryce, T. (2005). Hittite Kings. XV.

³⁴ Assüüria kaupmehed saabusid Anatooliasse, rajasid sinna oma kolooniad ning lõid oma kaubandusvõrgustiku kuningas Erišum I ajal. Vt Beal, R. H. (2011). Hittite Anatolia: A political History. S. R. Steadman ja G. McMahon

Arnuwada II surma järgselt troonile tulnud noorel ja kogenematul Muršili II ei tulnud tegeleda mitte ainult katkuepideemiaga,³⁶ vaid ka enesekehtestamisega, sest mitmed vasallriigid hakkasid mässu tõstma, nähes võimalust iseseisvumiseks; keerulist olukorda naaberriikidega kirjeldavad ka Muršili palved.³⁷ Muršilit alahinnati vaenlaste poolt, nagu märgivad annaalid³⁸:

*„You are a child; you know nothing and instil no fear in me. Your land is now in ruins, and your infantry and chariotry are few. Against you infantry, I have many infantry; against your chariotry I have many chariotry. Your father had many infantry and chariotry. But you, who are a child, how can you match him“?*³⁹

Muršilil tuli eelkõige tegemist teha sõjakate Kaška hõimudega põhjas, Arzawa ja Ahhiyawa kuningriikide liiduga läänes ja edelas, Azzi-Hayaša kuningriigiga kirdes, Nuhašši ja Kadeši ülestõusuga Süürias ja assüürlastega, kes püüdsid vallutada Karkemiši.⁴⁰ Ka oma palvetes kurdab Muršili vasallriikide sõjakuse üle, mille hulka kuuluvad Mitanni ja Arzawa ning väiksemad alad nagu Kaška, Arawanna, Kalašma, Lukka ja Pitassa.⁴¹

Olukorras, kus maad laastas katk ja impeerium oli pidevalt sõjas, nägi kuningas märki jumalate vihast, mida oli vaja lepitada. Vanas Lähis-Idas oli religioon inimeste jaoks kesksel kohal ning kõiki sündmusi hinnati jumalate tahte valguses, tähtsamaid toiminguid võeti ette vaid jumalate

(Toim.), The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10.000- 323 B.C.E. Oxford; New York: Oxford University Press. Lk 579-580.

³⁵ Singer, I. (2002). Lk 47.

³⁶ Ilmselt on kuningas Muršili II noorust ja kogenematust nii palju rõhutatud tahtlikult selleks, et tema esimese aastakümne võidud ja vallutused tunduksid veel kaalukamad. Tõenäoliselt oli kuningas Muršili valitsema asudes oma varastes kahekümnendates, mis oli täiesti sobilik iga troonile asumiseks. Lisaks andsid talle nõu ning toetasid teda tema kaks kogenud vanemat venda- Karkemiši asevalitseja Šarri-Kušuh ja Aleppo asevalitseja Telipinu. Vt Bryce, T. (2005). Lk 192.

³⁷ Singer, I. (2002). Lk 47- 70.

³⁸ Annaalid on kroonikad, mis annavad aimu kuningas Muršili vallutuskampaaniatest ja olulistest tegudest. Need annaalid jagunevad kaheks: esiteks Muršili *esimese kümne valitsusaasta annaalid*, mis kujutavad endast ühte tahvlit, kuhu on märgitud kokkuvõtte tema esimesel kümnel valitsusaastal toimunud vallutuskampaaniatest. Teiseks on *ulatuslikumad annaalid*, mis käsitlevad detailsemalt Muršili II esimesel kümnel valitsusaastal toimunut, kuid katavad tegelikkuses kokku umbes 27. aasta pikkuse perioodi. Kahjuks on suur osa *ulatuslike annaalide* tahvlitest kaduma läinud. Vt Bryce, T. (2005). Lk 192.

³⁹ Kahjuks ei ole teada, kellelt see *ulatuslikes annaalides* ära toodud tekst pärineb, kuid kõige tõenäolisemalt tuleneb see ütlus Arzawa kuningriigi valitsejalt Uhhazitilt, kelle arvates Muršili polnud kuninga tiitlit ära teeninud ning tõusis troonile vaid oma venna Arnuwanda surma tõttu. Vt Bryce, T. (2005). Lk 192.

⁴⁰ Bryce, T. (2005). Lk 192-205 ja lk 212-216.

⁴¹ Singer, I. (2002). Lk 48-54 ja vt lisa 1.

soosingul, mida taotleti sobilike riituste ja ohverduste läbi.⁴² Ka Hetiidi kuningas Muršili polnud selles küsimuses mingi erand.⁴³

Muršili ei koostanud ainult katku ja vaenlasi puudutavaid palveid, vaid ka palveid, mis tegelesid perekonnasiseste küsimustega.⁴⁴

1.2 Põhjused palve koostamiseks palvest lähtudes

Kui analüüsida Muršili kaheksast katkupalvest ühte pikimat ja tuntuimat, ehk „teist“ katkupalvet Hati Tormijumalale,⁴⁵ siis selgub, et kuningas muretseb oma impeeriumi ja rahva heaolu pärast. Kuna maad laastab katk ja inimesed surevad, siis peab Muršili seda jumalate viha tagajärjeks.⁴⁶ Kuna katk on juba Šuppiluliuma I-st alates, kahekümne aasta vältel, Heti riiki laastanud ja ei anna märkugi taandumisest, siis püüab Muršili välja selgitada, mis põhjusel see nii on ja mida ta saaks teha, et jumalate viha vaigistada.⁴⁷

⁴² Sanders, P. (2007). *Argumenta ad Deum in the Plague Payers of Mursili II and in the Book of Psalms*. Stanislas College Delft - the Netherlands. Lk 181.

⁴³ Oma esimese troonileasumise aasta veetis Muršili jumalatega konsulteerides ning paludes neid end oma valitsusajal saatma. Kogu oma valitsusaja vältel tegutses kuningas aktiivselt religiooni vallas. Vt Beal, R. H. (2011). *Hittite Anatolia: A political History*. S. R. Steadman ja G. McMahon (Toim.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10.000- 323 B.C.E*. Lk 589-591.

⁴⁴ Muršili II isa Šuppiluliuma I abiellus Babüloonia printsessiga, kellele omistati nimeks Hetiidi kuninganna tiitel Tawananna. Tawananna koondas riigis enda kätte suure poliitilise ning religioosse võimu. Pärast Šuppiluliuma surma jäi Tawananna Hetiidi kombe kohaselt kuningannana edasi valitsema. Kuna Muršili oli oma sõjaliste kampaaniate tõttu enamus ajast pealinnast Hattušašt eemal, siis valitses Tawananna seal ning kasutas võimu oma äranägemise järgi, seda kuniks Muršili abiellus Gassulawiyaga, kes jäi veidral kombel haigeks ning suri peagi. Kuna Muršili pöördus oma palvetes mitmeid kordi jumalate poole, et päästa oma abikaasa, kuid jumalad ei võtnud teda kuulda, siis arvas Muršili, et Tawananna oli tema abikaasa surmas süüdi. Oraaklid kinnitasid Tawananna süüd ning jumalad nägid ette, et ta tuleb hukata. Muršili otsustas seda siiski mitte teha ning ta jäeti ellu, kuid pagendati paleest. Vt Bryce, T. (2005). Lk 207-210.

Säilinud on neli palvet, milles Muršili palub Gassulawiyale tervenemist ning hiljem õigustab oma tegusid seoses Tawananna positsioonist ilmajätmisega. Vt Singer, I. (2002). Lk 70-80.

⁴⁵ Singer, I. (2002). Lk 57.

⁴⁶ Hetiidi jumalad olid inimestele sarnased ja seetõttu ka omakasupüüdlikud. Neid huvitasid õiglus ja moraal täpselt nii palju, et hoida toimimas korda, kus inimesed allusid jumalatele, pidasid neist lugu ja töid neile ohvreid. Neid aga, kes solvasid jumalaid, jätsid nende teenimise hooletusse või patustasid, tabas jumalate viha. Patuks peeti murtud lubadusi, parritsiidi, illegaalset võimuhaaramist ja muid kuritegusid. Kättemaks ei pruukinud saabuda kohe ja isegi mitte enda sooritatud teo eest, sest hetitide seas levis arusaam, et lapsed tasuvad oma vanemate pattude eest. Jumalate viha taandus alles siis, kui tehtud kuriteo eest oli täielikult tasutud. Vt Bryce, T. (2002). Lk 139-141.

⁴⁷ Vt lisa 2, §1-11.

*„...What is this that you have done? You have allowed a plague into Hatti, so that Hatti has been very badly oppressed by the plague. People kept dying in the time of my father, in the time of my brother, and since I have become priest of the gods, they keep on dying in my time. For twenty years now people have been dying in Hatti. Will the plague never be removed from Hatti? I cannot control the worry of my heart, I can no longer control the anguish of my soul.“*⁴⁸

Muršili on oma valitsemisaja jooksul osa võtnud kõikidele erinevatele jumalatele pühendatud pidustustest ning palvetanud nende poole.⁴⁹ Talle valmistab muret see, et vähenenud on kultusega tegelevate inimeste arv ja seetõttu pole enam rituaalse leiva küpsetajaid ja jookohvri kallajaid.⁵⁰ Kuninga arvates võib see veelgi õhutada jumalate viha, sest elanikkonna arvu languse tõttu näib, nagu oleks rahvas jumalate austamise unarusse jätnud.⁵¹

*„[The few] makers of offering bread [and libation pourers] of the gods who still remained died off...“*⁵²

Kuningas peab palves keskseks oraakli nägemust,⁵³ mille tagajärjel leiti kaks savitahvlit. Esimesel kõneldakse ohvrirituaalist jumalikustatud Mala ehk Eufrati jõele, mis oli nähtavasti unarusse jäetud.⁵⁴

⁴⁸ Vt lisa 2, §1.

⁴⁹ Hetiitide religioon oli sünkretistlik ning nende panteoni kuulus üle tuhande jumala. Jumalad olid antropomorfseid, seetõttu tuli neid toita, riietada ja hoida heas tujus. Tekstidest selgub, et regulaarselt tuli tähistada üle 165 pidustuse jumalate auks. Rituaalide unarusse jätmise võis kaasa tuua jumalate viha. Vt Ünal, A. (1999). *The Hittites and Anatolian Civilizations*. Istanbul: Iletisim Sanatlari. Lk 249.

Hetiidi savitahvritel nimetatakse riiki ka „tuhande jumala maaks“. Vt Akurgal, E. (2001). *The Hattian and Hittite Civilizations*. Ankara: Republic of Turkey, Ministry of Culture. Lk 121.

⁵⁰ Vt lisa 2, §2-3.

⁵¹ Hetiitidel arvates kehtis jumalate ja inimeste vahelises suhtluses printsiip „do ut des“ ehk annan selleks, et sina annaksid, seepärast pidi kogu suhtlus olema kahepoolne. Sama argumendi toob välja ka Muršili II - jumalad peaksid laskma katkul taanduda, sest siis hoolitseks rohkem inimesi ka jumalate heaolu eest. Vt Ünal, A. (1999). Lk 249-251.

⁵² Vt lisa 2, §3.

„... [The matter of the plague] continued to trouble [me, and I inquired about it] to the god [through an oracle]. [I found] two old tablets: one tablet dealt with [the ritual of the Mala River] ... “⁵⁵

Teisel tahvlil kõneldakse Hetiitide lepingust Egiptlastega, mida Šuppiluliuma I rikkus.⁵⁶

„The second tablet dealt with the town of Kurustamma:
how the Storm-god of Hatti carried the men of Kurustamma to
Egyptian territory and how the Storm-god of Hatti made a treaty
between them and the men of Hatti, so that they were put under oath by
the Storm-god of Hatti... “⁵⁷

Muršili jutustab oma palves, kuidas egiptlased ja hetid sõlmisid Hati Tormijumala nimel lepingu, milles mõlemad osapooled lubasid üksteist austada ja elada rahu.⁵⁸ Šuppiluliuma aga rikkus seda lepingut, kui saatis oma väed lõuna-Süüriasse Egiptuse linna rüüstama. Kui kroonprints

⁵³ Kahjuks ei ole võimalik kindlaks teha, mil viisil antud nägemus oraaklini jõudis. Üldiselt saadi endeid unenägudes, kuid vastuseid konkreetsetele küsimustele oli võimalik saada ka teistel viisidel. Üheks selliseks võimaluseks oli midagi täringumängu sarnast - laud oli poolitatud soosivate ja mittesoosivate ennete vahel ning tulemuse otsustas see, millisele poolele objekt jäi. Lisaks ennustasid augurid lindude lennu järgi, soosingut või ebasoosingut loeti ka loomade nahalt ja siseelunditelt. Neljas võimalus oli maooraakel, kus vette lastud mao liikumine otsustas tulemuse. Vt Ünal, A. (1999). Lk 264-265.

⁵⁴ Hetiidid pidasid lugu looduspõhjustest, mis nende tahtele ei allunud, ning tihti jumalikustasid nad sellised jõud, nt jõed, allikad, tuul, vihm, päike. Mala jõgi oli hetitide jaoks oluline eelkõige seetõttu, et ta piiras impeeriumi idas ja olles väga sügav ning raskesti ületatav, kaitses ta idapiiri. Mala jõge on mainitud ka ühes lepingus, kahes müüdis, Gilgameši hetiiidi versioonis ja kahes luvi keelses tekstis. Vt Arian, Y. (2016) The Mala River and its Importance According to Hittite Documents.

⁵⁵ Vt lisa 2, §3.

⁵⁶ Vt lisa 2, §3-6.

⁵⁷ Vt lisa 2, §4.

⁵⁸ Vt lisa 2, §4-6.

Arnuwanda II väed koos sõjavangidega Hetimaale tagasi jõudsid, siis jõudis koos nendega ka katk, mida peeti Hati Tormijumala kättemaksuks.⁵⁹

*„At that time too the Storm-god of Hatti, my lord, by his verdict caused my father to prevail, and he defeated the infantry and the chariotry of Egypt and beat them. But when the prisoners of war who had been captured were led back to Hatti, a plague broke out among the prisoners of war, and [they began] to die. When the prisoners of war were carried off to Hatti, the prisoners of war brought the plague into Hatti. From that day on people have been dying in Hatti...”*⁶⁰

Veel toob Muršili välja inimeste loomuliku kalduvuse patule, tõdedes et kõik inimesed on patused. Ta tunnistab oma isa pattu, samas rõhutab, et temal polnud selles mingi osa, kuid ta on siiski valmis tagajärgi kannatama,⁶¹ kuna Muršili arusaama järgi peavad lapsed tasuma oma vanemate vigade eest.⁶²

„...So it happens that people always sin. My father sinned as well and he transgressed the word of the Storm-god of Hatti, my lord. But I did not

⁵⁹ Hetiidi kuningas, kelleks võis olla Zidanta I või tema poeg Ammuna, sõlmis Egiptuse vaarao Thutmosis III-ga pakti, milles tunnustati riikide vahelisi sidemeid ja sõprust. Seda pakti nimetatakse Kuruštama lepinguks ja sellega kaasnes inimeste ümberasustamine põhja- Anatoolia Kuruštama linnast Iõuna-Süürias asuvatele Egiptuse territooriumidele. Hiljem, Šuppiluliuma I ajal, kui lesestunud Egiptuse kuninganna Anhesenamon kirjutas Šuppiluliumale ja palus tema poega Zannanzat endale abikaasaks, saatis Šuppiluliuma oma poja Egiptuse poole teele, Zannanza aga tapeti Egiptuses. Seepeale saatis Šuppiluliuma kroonprints Arnuwanda II vägedega Süüriasse Egiptuse linna rüüstama, nii aga rikuti Kuruštama lepingut. Kui kroonprints vangidega tagasi Heti impeeriumisse jõuab, siis toob ta väidetava jumalate kättemaksuna endaga kaasa ka katku. Vt Bryce, T. (2005). Lk 118-120 ja 178-183.

Ka üks teine Muršili katkupalve, mis on säilinud vaid fragmentidena, viitab Kuruštama lepingule ja selle lepingu rikkumisele hetiitide poolt. Ka Muršili II koostatud „Teod“, milles ta jutustab oma isa Šuppiluliuma tegudest, annab märku, et tema isa oli selle lepinguga kursis ning rikkus seda hiljem teadlikult, nimelt väidab „Teod“, et just Kuruštama leping oli põhjuseks, miks Šuppiluliuma oma poja Zannanza Egiptusesse saata otsustas - et tugevdada juba olemasolevat pakti. Ilmselt pole antud lepingus mainitud, milliste valitsejate vahel see leping sõlmiti, v.a see, et leping sõlmiti egiptlaste ja hettide ning Päikesejumala ja Tormijumala vahel. Vt Sørenhagen, D. (2006). Forerunners of the Hattusili-Ramesses Treaty.

⁶⁰ Vt lisa 2, §5.

⁶¹ Vt lisa 2, §8-9.

⁶² Vt Bryce, T. (2002). Lk 140.

*sin in any way. Nevertheless, it so happens that the father's sin comes upon his son, and so the sin of my father came upon me too...*⁶³

Ka oma ülejäänud kaheksas katkupalves jõuab Muršilis samade põhjusteni, kuid lisab neile ümberkaudsete alade vaenulikkuse⁶⁴ ning võimaliku vande rikkumise oma isa Šuppiluliuma poolt⁶⁵, kes tappis troonile pääsemiseks Tudhaliya III.⁶⁶

⁶³ Vt lisa 2, §8.

⁶⁴ Hümn ja palve Arinna Päikesejumalannale kirjutamise ühe põhjusena on Muršili välja toonud ümberkaudsete alade vaenulikkuse, eraldi on välja toodud Mitanni ja Arzawa kuningriikide sõjakus. Ta märgib ära, et nende alade inimesed ei austa jumalaid ning rüvetavad templeid, seetõttu peaks jumalate viha - katk, sõjad, nälg ja haigused - hoopis Mitanni ja Arzawa kuningriikide vastu pöörduma. Eraldi on märgitud ka Kaška hõimud, kes on asunud agressiivselt ründama ja rüüstama Heti kuningriigi äärealasid. Vt Singer, I. (2002). Lk 49-54.

⁶⁵ Oma „esimeses“ katkupalves Jumalate ja Jumalannade Kogule kirjeldab Muršili, kuidas tema isa Šuppiluliuma I ning tema toetajad võtsid võimu kuningas Tudhaliya III-lt ning tema poolehoidjatelt, seejärel tapsid kuninga ja tema soosikud. Need vähesed, kes ellu jäeti, saadeti Küprosele pagendusse. Šuppiluliuma oli küll võidukas, kaitses Heti impeeriumi ning pani paika selle piirid, kuid oli siiski teinud pattu, nimelt kuulus vennatapp jumalate silmis rängemate kuritegude hulka. Vt Singer, I. (2002). Lk 57-61 ja Bryce, T. (2005). Lk 154-155 ja Bryce, T. (2002). Lk 139-140.

⁶⁶ Singer, I. (2002). Lk 48.

2. Saalomoni Templi pühitsemise palve

2.1 Ajaloolised eeldused palve koostamiseks

Kuningas Saalomon oli ajalooline isik, kes tõusis Iisraeli kuningriigi troonile 10. sajandil e.m.a⁶⁷ ja valitses umbes aastatel 970 - 931.⁶⁸ Vana Testamendi järgi päris Saalomon Taavetilt ühendatud Iisraeli ja Juuda kuningriigi pealinnaga Jeruusalemmas, rajas Templi, tsentraliseeris kultuse ja tema võimuloleku aega peetakse Iisraeli kuld- ja rahuajastuks.⁶⁹ Siiski on arheoloogilised andmed kinnitanud, et 10. sajandil e.m.a oli Jeruusalemm väike kindlustatud residents ja Juudamaa hõredalt asustatud, seepärast on ebatõenäoline, et Saalomon valitses ühendatud kuningriiki pealinnaga Jeruusalemmas - alles 8. sajandil e.m.a saab alguse suur rahvaarvu kasv Juudamaal, levib kirjasõna ja administratsioon.⁷⁰ Mistõttu ei tarvitse Vana Testamendi lugu Saalomonist kui Templi ehitajast tõele vastata ja on võimalik, et see saavutus on Saalomonile omistatud hiljem.

Saalomoni järgselt valitses kaks kuningriiki – Juuda ja Iisraeli kuningriik. Põhjariigist Iisraelist sai pärast Omriidide dünastia kukutamist Assüüria vasall, mis tähendas seotust ka Assüüria majandusalaga. Nii oli riik 8. sajandil oma suuruse ja diplomaatilise võimekuse poolest haripunktis. Seevastu lõunariik Juuda oli samal ajal primitiivne mägismaa, kus puudusid ressursid ja ulatuslikum kaubandustegevus ning millest sai Assüüria vasall hiljem.⁷¹ Olukord muutus 744 e.m.a, kui Assüüria kuningas Tiglath-Pileser III otsustas kaudse kontrolli asemel rakendada Iisraeli suhtes otsest sõjalist kontrolli, mis päädis aastal 722 e.m.a riigi hävitamisega

⁶⁷ Lance, H. D. (1981). The Old Testament and the Archaeologist. Philadelphia: Fortress Press. Lk 68.

⁶⁸ Kahjuks on võimatu täpselt öelda, millal Saalomon valitses, sest on raske määratleda talle eelnenud valitsejate järjestust ja valitsusaja kestust. Vt Finkelstein, I. ja Silberman, N. A. (2006). Lk 20-22.

⁶⁹ Jutustus Taavetist ja Saalomonist saab alguse Esimesest Saamueli raamatust ja lõpeb Esimese Kuningate raamatuga ning jutustab meile sellest, kuidas Jumal valis välja Taaveti Iisraeli päästjaks ja kuningaks, kuidas Jeruusalemmast saab Iisraeli püha pealinn ja kuidas Taaveti poeg Saalomon targalt valitseb ning Jumalale Pühakoja ehitab. Vt Finkelstein, I. ja Silberman, N. A. (2006). Lk 121.

⁷⁰ Finkelstein, I. ja Silberman, N. A. (2006). Lk 26-27.

⁷¹ Kui Assüüria kuningas Tiglath-Pileser III otsustas 744 e.m.a muuta impeeriumi poliitikat ning rakendada vasallriikide suhtes otsest sõjalist kontrolli, siis ühinesid Iisraeli ja Damaskuse kuningriigid mässuks selle võimu vastu. Omalt poolt survestasid nad Juuda kuningat Aahast, et Juuda riik ühineks ülestõusuga Assüüria vastu. Aahas otsustas pöörduda Assüüria poole ning anda oma riigi Assüüria kaitse alla. Juudamaast sai seega Assüüria vasall. Seda piiblilugu kinnitavad ka arheoloogilised andmed, nimelt on leitud Assüüria raidkiri, millel seisab teiste hulgas ka Aahase kui ustava vasalli nimi. Vt Finkelstein, I. ja Silberman, N. A. (2006). Lk 126-127.

Sargon II poolt.⁷² Iisraelist sai Assüüria provints Samerina, mille rahvas küüditati ning asemele asustati inimesed Mesopotaamiast.⁷³

Ka Juuda oli nüüd seotud Assüüria kaubandusalaga, mis tingis riigi kiire arengu. Algasid ehitustööd - Jeruusalemm kasvas peale Iisraeli hävitamist lühikese ajaga 20 hektarilt 60 hektarini. Ka rahvastikuarv kasvas umbes tuhandelt 12 tuhandele.⁷⁴ Selle põhjuseks arvatakse olevat see, et osa Iisraeli elanikke põgenes hävitustöö ja küüditamise eest Juuda riiki ning asus sinna elama.⁷⁵ See tõi endaga kaasa uue sotsiaalse keskkonna ja muutused kohalikus kultuses, mida saab märgata eelkõige kuningas Joosia ajal 7. sajandil. Algas kultuse tsentraliseerimine, mistõttu suleti pühakodasid ning koondati kultus Jeruusalemma. Nüüd oli vaja luua rahvuslik propaganda, mis kinnitaks Taaveti dünastia legitiimsust, selleks koondati Juudamaa ja Põhja riigi traditsioonid ning loodi uus rahvuslik narratiiv Juuda kuningriigi võimu legitimiseerimiseks. Need lood Saulist, Taavetist ja Saalomonist, said aluseks Juuda kuningriigi võimule, need löid idee ühtsest Iisraeli ja Juuda kuningriigist ning selle võimu sammastest - Templist ja Taaveti dünastiast.⁷⁶ Eelnev annab tunnistust sellest, et Saalomon ise polnud talle omistatud palve autoriks, vaid palve sai oma kirandusliku kuju deuteronomistide käe all tõenäoliselt kuningas Hiskija valitsusajal 7.sajandil.⁷⁷ Hiskija ajal üritasid Assüürlased Juudat vallutada, kuid Jahve sekkus olukorda ning saatis oma ingli Assüüria väge hävitama.⁷⁸ Tõenäoliselt oli tegu katkuga, mis väes puhkes ning tappis enamiku Assüüria sõduritest. See asjaolu lubab ka antud palve taustal näha katkuepideemiat.

Templi ehitamine oli samuti osa Juuda- ja Taaveti dünastia legendist. Vana Testament räägib loo, kui Saalomoni isa Taavet sai Iisraeli ja Juudamaa kuningaks ning rajas Siioni ehk Taaveti

⁷² 8. sajandi keskpaigas laius Assüüria impeerium Tigrisest ja Eufratist kuni Vahemere rannikualadeni. Assüürlased löid ressursside võrgustiku, mis pidi teenima impeeriumi poliitilisi ja majanduslikke huve. See tähendas, et iga Assüüria ohuga silmitsi seisev piirkond pidi hakkama nende vasalliks või riskima küüditamisega või hullem – täieliku hävitamisega. Vt Finkelstein, I. ja Silberman, N. A. (2006). Lk 124-125.

⁷³ Ilmselt jäi siiski enamik kohaliku rahvast paigale, isegi kui arvestada, et Sargon II mainib 27.290 inimese küüditamist ning Tiglath-Pileser III olevat küüditanud 13.500 inimest, 8. sajandi Iisraeli rahvastikuarv oli umbes 225.000 inimest. Tõenäoliselt jäi enamik rahvast siiski oma külladesse. Küüditatute asemele asustati inimesi Babülonist, Kuutast, Avvast, Hamatist ja Sefarvaimist, mida kinnitavad ka arheoloogilised andmed. Iisraelist Gezerist on leitud on 7. sajandi kiilkirjatekste, millel nimetatakse Babüloni nimesid ja ka aramea keelne papüurus, mis räägib küüditatutest. Vt Finkelstein, I. ja Silberman, N. A. (2006). Lk 128.

⁷⁴ Finkelstein, I. ja Silberman, N. A. (2006). Lk 129-134.

⁷⁵ Finkelstein, I. ja Silberman, N. A. (2006). Lk 134-138.

⁷⁶ Finkelstein, I. ja Silberman, N. A. (2006). Lk 141-144.

⁷⁷ Finkelstein, I. ja Silberman, N. A. (2006). Lk 152-159.

⁷⁸ 2Kn 19.

linna, sai ta innustust, et Jumala laegas vilistidelt tagasi võita.⁷⁹ Taavetit häiris, et tema elab seedripuust kojas, aga Jumala laegas asub telgis. Ta arutas seda küsimust prohvet Naataniga, kes sai nägemuse, mille järgi lubas Jumal Taaveti soo teha kõikvõimsaks, kuid ei lubanud Taavetil endale koda ehitada, seda pidi tegema Taaveti poeg.⁸⁰

Kui Taaveti järglane Saalomon ühel päeval Gibeoni ohverdama läks ning tõi seal tuhat põletusohvrit, siis ilmutas end talle Jumal ning lubas seda, mida kuningas soovis. Kuningas palus Jumalalt endale sõnakuulelikku südant ja taipu. Selline soov rõõmustas Jumalat ning ta lubas Saalomonile, et temast saab nii taibukas kuningas, kelle sarnast pole enne nähtud ega nähta pärastki.⁸¹

„11 Ja Jumal ütles temale: „Sellepärast et sa palusid seda ega

palunud enesele pikka iga, rikkust ja oma vaenlaste hinge, vaid

palusid mõistust, et kuulata, mis õige on,

12 siis ma teen, vaata, nagu sa ütled: näe, ma annan sulle targa

ja mõistliku südame, nõnda et sinu sarnast ei ole olnud enne sind

*ega tõuse sinu sarnast ka mitte pärast sind. „*⁸²

Saalomon valitses oma rahvast targalt ja õiglaselt Eufratist kuni vilistide maani ja Egiptuse piirini. Kõikjal valitses rahu ning Saalomoni tulid kuulama kõik rahvad, et kes olid kuulnud tema tarkusest.⁸³

„5 Juuda ja Iisrael elasid julgesti, igamees oma viinapuu ja

⁷⁹ 2Sm 5-6.

⁸⁰ 2Sm 7.

⁸¹ 1Kn 3.

⁸² 1Kn 3,11-12.

⁸³ 1Kn 5.

viigipuu all, Daanist kuni Beer-Sebani, kogu Saalomoni eluaja. „⁸⁴

Selline kirjeldus ei vasta loomulikult piirkonnale, mida Saalomon 10. sajandil valitses, vaid pigem 7. sajandi Juuda riigile. Kuningliku võimu instrumendid - kaubandus, laialdane ehitustegevus, administratsioon, hakkasid oma kuju saavutama eelkõige kuningas Hiskija poja Manasse ajal 7. sajandil, kes võiks ajalooliselt täita Saalomonile omistatud traditsioonilist rolli.⁸⁵

Kuningate raamatu järgi asus Saalomon oma neljandal valitsusaastal siivikuul⁸⁶ ehitama Jumalale Koda. Kui see valmis sai, oli see 60 küünart pikk, 20 küünart lai ja 30 küünart kõrge.⁸⁷ Kojas oli ruum lepingulaekale- see oli Jumala elupaik. Koda sai valmis 19.aasta buulikuul⁸⁸. Saalomon ehitas Templit 7 aastat.⁸⁹

„11 Ja Saalomonile tuli Issanda sõna, kes ütles:

12 „Selle kojaga, mida sa ehitad, on lugu nõnda: kui sa käid minu

määruste järgi ja täidad minu seadlusi ning pead kõiki minu käske

nende järgi käies, siis ma teen tõeks oma sõna, mis ma ütlesin su isale Taavetile:

13 Mina asun elama Iisraeli laste keskele ega jäta maha oma Iisraeli rahvast.” “⁹⁰

Kuningate raamatu tekstist selgub, et autor pidi olema detailselt kursis Templi planeeringuga. On kaheldav, et 10. sajandi Saalomon, kes oli väikese mägismaa kuningriigi valitseja, ning suutnuks püstitada või renoveerida vaid väikese kohaliku pühapaiga, oleks suutnud ehitada sellise suurejoonelise templi. Templi ehitamine, nagu tekstis kirjeldatud, oluks võimalik vaid Taaveti dünastia hilisemate valitsejate ajal, kui kuningriigis oli piisavalt tööjõudu, ressursse ja oskusi.

⁸⁴ 1Kn 5,1-5.

⁸⁵ Finkelstein, I. ja Silberman, N. A. (2006). Lk 154-159.

⁸⁶ 2 kuu Heebrea kalendris.

⁸⁷ 1 küünar = 44, 5 cm. Ehk Jumala Koda pikkus peaks olema 27m, laius 9m ja kõrgus 13m. Vt Piibel: Uue Maailma tõlge. (2014). Brooklyn: Watchtower Bible and Tract Society of New York. Lk 478 ja lisa B14.

⁸⁸ 8 kuu Heebrea kalendris.

⁸⁹ 1Kn 6.

⁹⁰ 1Kn 6,11-13.

Teadagi on, et Tempel oli olemas kuningas Hiskija ajal, kuid kes ja millal selle ehitas, on jäänud selgusetuks.⁹¹

2. 2 Põhjused palve koostamiseks palvest lähtudes

Esiteks viitab Saalomon oma kahest palvest pikemas, ⁹² et palve on pühendatud Jahvele, kelle pärisosa on tema ja ta rahvas ning peale kelle pole iisraeli lastel teist Jumalat.⁹³

*„ ..., Issand, Iisraeli Jumal! Sinu sarnast jumalat ei
ole ülal taevas ega all maa peal: sina pead lepingut ja osadust oma
sulastega, kes käivad su ees kõigest südamest... “ ⁹⁴*

Saalomon palub, et kuna ta on teinud nii, nagu tema isa palus⁹⁵ ja ehitanud Jumalale Koja, siis Jumal täidaks oma lubaduse Taavetile, et Taaveti sugu püsib igavesti Iisraeli kuningatroonil.⁹⁶

*„25 Ja nüüd, Issand, Iisraeli Jumal, pea oma sulasele, mu isale
Taavetile, mis sa temale töotasid, öeldes: Ei puudu sul minu
palge ees mees, kes istub Iisraeli aujärjel, kui ainult su pojad peavad
oma teed, käies mu ees, nõnda nagu sina oled käinud mu ees.*

⁹¹ Finkelstein, I. ja Silberman, N. A. (2006). Lk 171-173.

⁹² Saalomoni teine palve on tarkusepalve. Saalomon läheb kõige tähtsamasse ohvripaika- Gibeoni ohverdama, sealsamas ilmutab Jumal ennast öösel Saalomonile unenäos ning lubab talle anda kõik, mida ta soovib. Saalomon kiidab seepeale Jumalat ning palub endale sõnakuulelikku ning mõistvat südant. See rõõmustab Jumalat ning Jumal rahuldab ta palve. Lisaks tarkusele lubab Jumal aga kuningale rikkust ja au, sellist, mida pole enne nähtud ega saada kunagi nägema. Vt 1Kn 3.

⁹³ Vt lisa 3.

⁹⁴ Vt lisa 3, 22-24.

⁹⁵ Vt 1Kn 2,1-4.

⁹⁶ Vt 2Sm 7,1-17.

*26 Ja nüüd, Iisraeli Jumal, saagu ometi tõeks su sõnad, mis sa
oled kõnelnud oma sulasele, mu isale Taavetile! „*⁹⁷

Peamise põhjusena toob Saalomon välja, et Jumal võiks alati kuulata oma sulaste muret ja palveid ning reageerida nendele. Kui tehakse pattu ligimese vastu, siis igaüks saagu oma õigust mööda. Kui vaenlane ründab Iisraeli rahvast, siis kaitsku ja päästku Jumal neid vaenalase küüsisist. Et Jumal aitaks, kui rahvast tabab põud, nälg, katk või mõni muu probleem. Igaüks saagu oma tegusid ja mõtteid mööda. Kahetsejale antagu andeks.⁹⁸

*„52 Olgu su silmad lahti su sulase anumise ja su Iisraeli rahva
anumise poole, et sa neid kuuleksid kõiges, mille pärast nad sind hüüavad!
53 Sest sina oled nad eraldanud enesele pärisosaks kõigi maa
rahvaste hulgast, nõnda nagu sa rääkisid oma sulase Moosese läbi, kui
sa tõid meie vanemad ära Egiptusest, oh Issand Jumal!”*⁹⁹

On oluline, et Saalomon palub Jumalalt, et Jahve kuulaks ka võõramaalaste anumist, et Jumal ei pööraks oma pilku kelleltki, kes temasse usub.¹⁰⁰

*„41 Aga ka võõramaalast, kes ei ole sinu Iisraeli rahva hulgast,
tuleb aga kaugelt maalt sinu nime pärast
42 - sest nad kuulevad sinu suurest nimest, sinu vägevast käest
ja sinu väljasirutatud käsivarrest - ja ta tuleb ning palvetab selle*

⁹⁷ Vt lisa 3, 25-26.

⁹⁸ Vt lisa 3, 27-53.

⁹⁹ Vt lisa 3, 52-53.

¹⁰⁰ Vt lisa 3.

koja poole,

43 kuule sina taevast, oma asupaigast, ja tee kõike, mille pärast

võõras sinu poole hüüab, et kõik maa rahvad õpiksid tundma sinu nime

ja kardaksid sind, nõnda nagu su Iisraeli rahvas, ja et nad teaksid,

et sinu nimi on pandud kojale, mille ma olen ehitanud!“¹⁰¹

Lisaks mainib ta palves, et kõik inimesed on patused ja teevad vigu, kuid ta loodab, et Jumal andestab neile, kes seda tunnistavad ja oma tegusid kahetsevad.¹⁰²

„46 Kui nad sinu vastu pattu teevad - sest pole inimest, kes pattu ei tee...“¹⁰³

„50 ja anna oma rahvale andeks see, milles nad sinu vastu on pattu

teinud, ja kõik nende vastuhakkamised...“¹⁰⁴

¹⁰¹ Vt lisa 3, 41-43.

¹⁰² Vt lisa 3, 46, 50.

¹⁰³ Vt lisa 3, 46.

¹⁰⁴ Vt lisa 3, 50.

3. Palve žanr ja osad

3.1 Muršili II katkupalve

Hetiidi palvete puhul on žanri tunnuste eristamine keeruline, kuna nad sarnanevad paljuski hümnide, vannete ja oraakli küsimistega ja tihti segunevad nendega.¹⁰⁵ Lisaks kuuluvad iga palve juurde rituaalid ja ohverdused.¹⁰⁶ Palvete puhul jälgitakse nimisõna *arkuwar* esinemist. *Arkuwar* on juriidiline termin, mis viitab oma väidete esitamisele, argumentatsioonile või kaitsekõnele süüdistaja vastu. Sellest lähtuvalt on hetiidi palve osade mõistmiseks kõrvutatud neid kohtusüsteemi vastvate mõistetega. Kuningas on kostja, vihastunud jumal süüdistaja, vahendaja rollis on jumal, kelle poole pöördutakse, ja kohtuks on Jumalate Kogu. Kuningas või tema esindaja esitab palve, millel on kõik hagi tunnused, sealjuures ka süü tunnistamine või eitamine, olukorrast tingitud kergendavate asjaolude esiletoomine ja taevaste kohtunike meelitamine hümnide või ohverdustega.¹⁰⁷ Hetiidi tekstid aga ei maini, kas jumalad võtsid palvet kuulda või ei, seega puudub lõplik kohtuotsus.¹⁰⁸

Hetiidi palve koosneb osadest, milleks on *arkuwar* ehk palve ise, mis on peamine osa palvest alates Muršili II-st, *mugawar* ehk jumala välja kutsumine, mis on peamiseks osaks varasemates palvetes, *walliya* ehk jumalale austuse avaldamine ja *wek* ehk soov, mida palvetaja oma palvega saavutada soovib.¹⁰⁹

Oma süü kergendamiseks kasutavad kuningad moraalipõhiseid argumente, milles nad rõhuvad üldisele moraalile ja mõistmisele. Hetiitide arvates tunnevad jumalad inimlikke tundeid, seetõttu on nad võimelised tundma ka empaatiat. Enamasti kasutavad kuningad siiski pragmaatilisi argumente, milles nad püüavad jumalatele selgeks teha, miks on mõlemale osapoolale kasulik

¹⁰⁵ Singer, I. (2002). Lk 2.

¹⁰⁶ Singer, I. (2002). Lk 2-4.

¹⁰⁷ Singer, I. (2002). Lk 5.

¹⁰⁸ de Roos, J. (2002). Hittite Votive Texts. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten. Lk 19.

¹⁰⁹ Singer, I. (2002). Lk 5-6

vaenu lõpetamine. On ka personaalsed argumendid, millele viidatakse isiklike probleemide korral.¹¹⁰

Parim viis, et tagada jumalate toetus on siiski nende pidev ülistamine nii sõnades, kui tegudes. Jumalatele tuleb tuua ohvriande, nende auks tuleb korraldada rituaale ja festivale, ehitada templeid ja pühakodasid.¹¹¹

Muršili II katkupalve puhul on võimalik eristada hetiidi palve osi ning seetõttu sobitub ta palve žanrisse.

Mugawar ehk jumala välja kutsumine. Muršili pöördub ülempreestrina Hati Tormijumala poole, kes on antud juhul palvet vahendava jumala rollis ning kelle kohus on viia palve Jumalate Nõukogu ette.

*„O Storm-god of Hatti, my lord! [O gods], my lords! Mursili, your servant, has sent me saying: “Go speak to the Storm-god of Hatti, my lord, and to the gods, my lords” ... “*¹¹²

Wek ehk palve põhituum - palvetaja peamine eesmärk, mida ta palvega saavutada üritab. Kuigi Muršili mainib palvetamise peamist põhjust oma palves mitmes kohas, siis kõige selgemalt ja kokkuvõtlikumalt ilmneb see palve lõpus.

*„...O Storm-god of Hatti, my lord, save my life, and may the plague be removed from Hatti.”*¹¹³

Arkuwar ehk palve tervikuna. Muršili „teises“ palves Hati Tormijumalale puudub hümn, kuid sellest ehk olulisemad on lubadused, mida kuningas jumalatele annab. Ka tuuakse palves ära, millised küsimused on kuningas oraaklitele esitanud ning milliseid rituaale kavatseb ta jumalate auks korda saata.

¹¹⁰ Singer, I. (2002). Lk 11.

¹¹¹ Singer, I. (2002). Lk 11-12.

¹¹² Vt lisa 2, §1.

¹¹³ Vt lisa 2, §11.

Oraaklid. Palve annab mõista, et kuningas on oraaklitega korduvalt konsulteerinud, kuid jumalad pole tema palvetele vastanud ning ta pole siiani saanud ühest seletust sellele, miks katk Hetiidi riiki laastab.

„...[Let the matter on account of which] it has been decimated [either be established through an oracle], or [let me see] it [in a dream, or let a man of god] declare [it].” But the gods [did not listen] to me, [and] the plague has not subsided in Hatti... “¹¹⁴

Oraaklitelt saadud nägemuste abil leidis kuningas kaks savitahvlit, millest üks kirjeldas Mala ehk Eufrati jõe austamiseks läbi viidavat rituaali, mida kuningas ise polnud nähtavasti kordagi läbi viinud, ning teine kirjeldas, kuidas Šuppiluliuma I rikkus lepingut Egiptlastega. Mõlemad tundusid kuningale piisavalt tõsiste rikkumistena, mis võisid esile kutsuda jumalate viha.

„...[The matter of the plague] continued to trouble [me, and I inquired about it] to the god [through an oracle]. [I found] two old tablets: one tablet dealt with [the ritual of the Mala River]... “¹¹⁵

„...The second tablet dealt with the town of Kurustumma... “¹¹⁶

Rituaalid ja Ohverdused. Muršili katkupalves on üsna vähe informatsiooni rituaalide, ohverduste ning nende läbiviimise korra kohta, siiski on oluline välja tuua see, et Muršili väidab

¹¹⁴ Vt lisa 2, §2.

¹¹⁵ Vt lisa 2, §3.

¹¹⁶ Vt lisa 2, §4.

end olevat tegus kõikide jumalate kummardamises. See annab märku, et igale jumalale korraldati vastavaid pidustusi. Samuti seda, et kõik jumalad olid võrdsel määral olulised.¹¹⁷

„When I celebrated the festivals, I busied myself for all the gods. I did not pick out any single temple...”¹¹⁸

Lisaks mainib Muršili, et ta on läbi viinud vanderituaali Hati Tormijumalale ning ohverdanud nii Tormijumalale, kui ka teistele jumalatele. Ka märgib kuningas, et ta kavatseb läbi viia Mala jõe rituaali, mida pole Šuppiluliuma aegadest läbi viidud, ning selleks on ta asumis tee Eufraati poole.

„...I have offered the ritual of the oath for the Storm-god of Hatti, [my lord]. I have also offered [to the gods, my lords]. [I have offered . . .] to you, Storm-god of Hatti [. . .], a ritual for you, [O gods . . .]. As for the [ritual] of the Mala River, which was established for me as a cause for the plague, since I am herewith on my way [to] the Mala River, forgive me, O Storm-god of Hatti, my lord, and O gods, my lords, for (neglecting) the ritual of the Mala River. I am going to perform the ritual of the Mala River, and I will carry it out...”¹¹⁹

Argumendid. Muršili võtab kogu oma eelkäijate süü omaks ja vastutuse enda kanda. Siiski ei jäta ta rõhumata, et pattu ei tehtud tema ajal ning tema ei olnud patus osaline. Kuningas lubab omalt poolt teha kõik, et patu eest tasuda ja kuningriik katkust vabastada. Muršili toob siin ära ka suurepärase moraaliargumendi ehk kõik inimesed teevad pattu, kuid väärivad andestust.

„...So it happens that people always sin. My father sinned as well and he transgressed the word of the Storm-god of Hatti, my lord. But I did not

¹¹⁷ Kuigi hetidid nimetasid oma riiki „tuhande jumala maaks“ ja kõik jumalad olid võrdväärselt olulised, siis kaks neist tõusid siiski esile - Hati tormijumal, keda ilmselt kutsuti Tarhu, Tarhuna või Tarhunt ja Arinna Päikesejumalanna. Vt Akurgal, E. (2001). Lk 121-28.

¹¹⁸ Vt lisa2, §2.

¹¹⁹ Vt lisa2, §7.

sin in any way. Nevertheless, it so happens that the father's sin comes upon his son, and so the sin of my father came upon me too. I have just confessed it to the Storm-god of Hatti, my lord, and to the gods, my lords. It is so. We have done it. But because I have confessed the sin of my father, may the soul of the Storm-god of Hatti, my lord, and of the gods, my lords, be appeased again... “¹²⁰

Pragmaatilise argumendina räägib kuningas jumalatele, et rahvaarv on langenud, ning seetõttu pole enam kedagi, kes jumalatele ohverdaks.

„[The few] makers of offering bread [and libation pourers] of the gods who still remained died off...” ¹²¹

Palve esitaja. Enamik hetidi palveid on lausunud kuninga poolt või tema nimel mõne ametniku poolt, kelleks on kas preester või kirjutaja; lihtinimeste palveid, nagu Babülooonias ja Egiptuses, Hetidi impeeriumist leitud ei ole.¹²² Kuningas kutsub end palvetes tavaliselt preestriks, sest ta kannab riigi ülempreestri tiitlit. Kui palves pole teistmoodi öeldud, siis viib kuningas läbi ka palve juurde kuuluvad rituaalid. On üsna kindel, et palved pärinevad sõna-sõnalt kuningalt või vähemalt on ta andnud üldised juhised palve koostamiseks ning kinnitanud palve lõpliku versiooni.¹²³

Muršili palve puhul saame olla üsna kindlad, et tegu on tema enda dikteeritud palvega, mida ta esitab ülempreestri rollis.

„O Storm-god of Hatti, my lord! [O gods], my lords! Mursili,

¹²⁰ Vt lisa 2, §8.

¹²¹ Vt lisa 2, §3.

¹²² Norrie, P. (2016). A History of Disease in Ancient Times: More Lethal Than War. Lk 52.

¹²³ Singer, I. (2002). Lk 5-7.

your servant, has sent me saying... ¹²⁴

Lisaks mainib palve kolofoon, et tegemist on Muršili palvega katku lõpetamiseks.

*„One tablet, complete. [How] Mursili made [a plea]
because of the plague [. . .].“* ¹²⁵

Palve adressaat. Esiteks valiti vahendajajumal, kes kuulas ära inimese palve ning edastas selle siis Jumalate Kogule. Enamasti pöörduti vahendaja leidmiseks just Tormi- või Päikesejumaluste poole. Päikesejumalused olid hetitide seas eriti populaarsed, sest Päike nägi kõike - ta esindas õiglust ja oma teekonnal kohtus Päike kõigi teiste jumalustega ning just Päike oli see, kes kutsus kokku Jumalate Nõukogu.¹²⁶ Eraldiseisvad on palved, mis esitatakse otse Jumalate Kogule. Need palved koostati siis, kui vahendajajumaluselt soovitud tulemust ei saadud. Ka Muršili pöördub kahes katkupalves Jumalate Kogu poole.¹²⁷

Oma „teises“ katkupalves pöördub kuningas Muršili II just Hetiitide peajumala Hati Tormijumala poole. Siin mängib Tormijumal vahendaja rolli, kes peab kuninga palve viima Jumalate Nõukogu ette. Selline valik on üsna ilmne, kuna tegemist oli hetitide jaoks ühe populaarseima ja olulisema jumalaga.

*„O Storm-god of Hatti, my lord! [O gods], my lords! Mursili,
your servant, has sent me saying: “Go speak to the Storm-god of
Hatti, my lord, and to the gods, my lords...”“* ¹²⁸

¹²⁴ Vt lisa 2, §1.

¹²⁵ Vt lisa 2, colophon.

¹²⁶ Singer, I. (2002). Lk 8-9.

¹²⁷ Singer, I. (2002). Lk 9.

¹²⁸ Vt lisa 2, §1.

Hati Tormijumala poole pöördumise kasuks räägib asjaolu, et just Hati Tormijumal oli see, kes sõlmis lepingu Hettide ja Egiptlaste vahel, mida Šuppiluliuma hiljem rikkus.¹²⁹

*„The second tablet dealt with the town of Kurustamma:
how the Storm-god of Hatti carried the men of Kurustamma to
Egyptian territory and how the Storm-god of Hatti made a treaty
between them and the men of Hatti, so that they were put under oath by
the Storm-god of Hatti... “¹³⁰*

3.2 Saalomoni Templi pühitsemise palve

Pühad lood Iisraeli ajaloost said alguse suulisest pärimusest, mis teiseses aastate jooksul - neid rikastati põnevate seikadega, laiendati nende tegevusvälja ja tihtipeale anti neid edasi hoopis teisest perspektiivist. Hiljem koondati need lood Vanas Testamendis.¹³¹ Nii sisaldab Vana Testament sisaldab suurel hulgal liturgilist luulet, mis vastab religioosse kogukonna vajadustele. Luule, mille hulka kuuluvad ka palved, annab inimestele võimaluse kommunikeeruda Jumalaga. Palved vastavad nii üksikisiku kui kollektiivi vajadustele ja on seetõttu esitatavad mõlema vaatepunktist. Palveid peeti käsikäes rituaalidega, mis jagunesid hoojalisteks, ülemineku- või individuaalseteks rituaalideks.¹³² Peamisteks palve tüüpideks, mida kasutati Jumalaga suhtlemisel olid kaebe- ja ülistuspalved.¹³³

Vana Testamendi palve tüübid:¹³⁴

¹²⁹ Vt viide nr 59.

¹³⁰ Vt lisa 2, §4.

¹³¹ Charlesworth, J. H. (1985). Introduction. J. H. Charlesworth (Toim.), The Old Testament Pseudepigrapha. Volume 2, Expansions of the „Old Testament“ and Legends, Wisdom and Philosophical Literature, Paryers, Psalms, and Odes, Fragments of Lost Judeo-Hellenistic Works. New York: Doubleday. Lk 7.

¹³² Gerstenberger, E. S. (1932). Psalms. Pt 1: With an Introduction to Cultic Poetry. Grand Rapids; Cambridge: Eerdmans. Lk 5-10.

¹³³ Gerstenberger, E. S. (2012). Modes of Communication with the Divine in the Hebrew Psalter. C. L. Crouch, J. Stokl ja A. E. Zernecke (Toim.). Mediating Between Heaven and Earth: Communication with the Divine in the Ancient Near East. London; New York: T & T Clark. Lk 110.

¹³⁴ The Episcopal Church. (1979). Book of Common Prayer.

Hümn ja ülistuspalve. Nendes palvetes ei paluta Jumalalt midagi, vaid kiidetakse teda ja tema tegusid, ülistatakse tema olemust ja kohalolu. Tavaliselt algab ülistuspalve Jumala kutsumisega, seejärel kogutakse rahvas kokku Jumalat kummardama, ülistatakse Jumalat ja tema tegusid ning sellele järgneb õnnistamine.¹³⁵

Tänupalve. Tänupalves tänatakse Jumalat kõigi tema tegude eest ja tema õnnistuse eest, mis inimest elus saadab. Tänupalve alguses kutsutakse inimesi üles tänama Jumalat, seejärel mainitakse raskusi, milles Jumal on inimest abistanud, ülistatakse Jumalat, sellele järgneb ohvritalitus, kogukonna õnnistamine ja manitsemine.¹³⁶

Patukahetsus. Inimene tunnistab oma patte, kahetseb neid, palub nende eest andeks ja teeb kõik, et püsida õigel teel ja maksta oma pattude eest.¹³⁷

Ohvripalve. Lubadus ohverdada oma keha ja teadvus Jumalale, usk anda end Jumala kätte ja käia tema teed.¹³⁸

Eestpalve. Selles palves palvetatakse Jumala poole kellegi teise eest või nimel.¹³⁹

Petitsioon või kaebepalve. Jumala poole pööratakse oma vajadustega. Tavaliselt algab kaebepalve appihüüdega Jumalale, sellele järgneb kaebus, siis süü tunnistamine või eitamine, järgnevalt tuuakse pragmaatilised argumendid, mis veenavad mõlemat osapoolt, et nad on teineteisele kasulikud, siis järgneb abipalve, manatakse esile kõik hädad, mis palujat piinavad, palutakse Jumalalt märguannet, et ta on palujat kuulda võtnud, lõpuks antakse Jumalale lubadused ja kiidetakse Jumalat ning sellele järgneb tänurituuaal.¹⁴⁰

Eraldi žanrina tuleks mainida nutulaulu, mis oli pühendatud surnutele, aga ka hävitatud linnadele ja kogukondadele. Sellist tüüpi leinariitused pärinevad sumeritelt. Eristatakse veel ka riiklikke palveid, mis olid kuningainstitutsiooni teenistuses ning tarkusepsalme, millel oli õpetav funktsioon.¹⁴¹

¹³⁵ Gerstenberger, E. S. (1932). Lk 16-19.

¹³⁶ Gerstenberger, E. S. (1932). Lk 14-16.

¹³⁷ The Episcopal Church. (1979). Book of Common Prayer.

¹³⁸ The Episcopal Church. (1979). Book of Common Prayer.

¹³⁹ The Episcopal Church. (1979). Book of Common Prayer.

¹⁴⁰ Gerstenberger, E. S. (1932). Lk 11-14.

¹⁴¹ Gerstenberger, E. S. (1932). Lk 10-11 ja 19-21.

Templi pühitsemise palve algab sissejuhatava tekstiga, kus kirjeldatakse kuidas Saalomon kogus kokku kõigi Iisraeli suguharude peamehed ning üheskoos kandsid nad Seaduselaeka¹⁴² Templisse. Toimus ohvritalitus ning seejärel asetati Seaduselaegas Templi kõige pühamasse paika keerubite tiibade alla, siis täitis ruumi pilv, mis oli Issanda auhiilgus ja preestrid ei saanud enam sinna ruumi teenima jääda.¹⁴³

Saalomoni Templi pühitsemise palve on petitsioon Jumalale. Palvel on ka eestpalve elemente, sest Saalomon palub nii enda, kui ka oma rahva pärast. Palve¹⁴⁴ algab sellega, et Saalomon tõstab käed¹⁴⁵ üles taeva poole ning pöördub luulelises vormis Jumala poole.

„22 Siis astus Saalomon Issanda altari ette kogu Iisraeli koguduse

juuresolekul ja sirutas oma käed taeva poole

23 ning ütles: „Issand, Iisraeli Jumal! Sinu sarnast jumalat ei

*ole ülal taevas ega all maa peal... “*¹⁴⁶

Nüüd esitab kuningas oma petitsiooni Jumalale, ta tuletab meelde, et Jumal lubas Taavetile, et iialgi ei puudu Iisraeli kuninga troonilt Taaveti soost valitseja.

„25 Ja nüüd, Issand, Iisraeli Jumal, pea oma sulasele, mu isale

Taavetile, mis sa temale töotasid, öeldes: Ei puudu sul minu

palge ees mees, kes istub Iisraeli aujärjel, kui ainult su pojad peavad

oma teed, käies mu ees, nõnda nagu sina oled käinud mu ees.

¹⁴² Laegas sisaldas kahte kivitahvlit, millel oli kirjas leping, mille Jumal oli Moosesega Siinai mäel sõlminud. Vt 2Ms 19-14. 10 käsku. Vt 2Ms 20,1-17.

¹⁴³ Vt lisa 3, 1-11.

¹⁴⁴ Vt lisa 3, 22-53.

¹⁴⁵ Kätest on Piiblis palju juttu ning ning just ülestõstetud käed annavad märku selles, et tegemist on palvega või õnnistamisega, vähemalt 28 vārsis on märgitud palve või õnnistamise algust käte tõstmisega. Käte sirutamine taeva poole annab märku sellest, et suhelda tahetakse Jumalaga. Vt Wilson, R. F. (1986). Lifting Hands in Worship.

¹⁴⁶ Vt lisa 3, 22-23.

*26 Ja nüüd, Iisraeli Jumal, saagu ometi tõeks su sõnad, mis sa
oled kõnelnud oma sulasele, mu isale Taavetile!“¹⁴⁷*

Saalomon toob välja, et tema on oma osa täitnud ning ehitanud Jumalale Koja, see tähendab, et ta on lubadust pidanud ning ootab nüüd, et Jumal peaks oma lubadust.

*„27 Aga kas Jumal tõesti peaks elama maa peal? Vaata, taevas ja
taevaste taevas ei mahuta sind, veel vähem siis see koda, mille ma olen ehitanud.“¹⁴⁸*

Sellele järgnevalt esitab kuningas rahva nimel palve Jumalale, milles ta anub, et Jumal võtaks kuulda oma rahvast ning reageeriks nende palvetele. Ta manab esile kõik hädad, mis võivad Iisraeli rahvast tabada ning palub, et Jumal kaitseks oma rahvast.

Palve kokkuvõttes kiidetakse ja tänatakse Jumalat. Saalomon tänab Jumalat selle eest, et Issand on sõnapidaja, ta kiidab Jahve tegusid ning manitseb Iisraeli rahvast ohverdama end täielikult Jumalale, et inimesed peaks Jumala käske ning käiksid kogu oma südamega Jumala teed.¹⁴⁹

*„56 „Kiidetud olgu Issand, kes on andnud rahu oma Iisraeli rahvale,
nõnda nagu ta on öelnud! Ainsatki sõna ei ole langenud tühja kõigist
ta headest sõnadest, mis ta oma sulase Moosese läbi on rääkinud.*

*57 Olgu Issand, meie Jumal, meiega, nõnda nagu ta on olnud meie
vanematega; tema ärgu jätku meid maha ja ärgu loobugu meist,*

58 vaid ta pööraku meie südamed enese poole, et käiksimel kõigil ta

¹⁴⁷ Vt lisa 3, 25-26.

¹⁴⁸ Vt lisa 3, 27.

¹⁴⁹ Vt lisa 3, 54-61.

teedel ja peaksime ta käske, määrusi ja seadlusi, nagu ta meie

*vanemaid on käskinud!“*¹⁵⁰

Palvele järgneb lõppsõna, mis kirjeldab palve juurde kuuluva rituaali läbi viimist. Selgub, et kuningas Saalomon ning Iisraeli rahvas ohverdasid Templi pühitsemiseks ning Jumalale tänuohvriks 22 tuhat veist ning 120 tuhat lammast ja kitse. Samal päeval ohverdati Templi õues põletusohvri, roaohvri ja tänuohvri rasvad. Pühad kestsid kokku 14 päeva.¹⁵¹

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Saalomoni palve järgib täpselt Vana Testamendi kaebepalve struktuuri. Esiteks pöördatakse Jumala poole, esitatakse talle oma palved, tuuakse argumendid, miks peaks Jumal palves soovitu täitma, siis kiidetakse ja tänatakse teda. Lõpetuseks kirjeldatakse meile rituaali, mis peaks Jumala positiivselt meeletama palve täitmise suhtes.

Palve esitaja. Heebrea Piiblis leidub nii üksikisiku palveid, kui ka kollektiivseid palveid. Templi pühitsemise palvega tahetakse jätta mulje, et Saalomon on palve autor, kes peab eestpalve Iisraeli rahva nimel Jahvele. Tegelikult on palve koostatud peale Saalomoni aega ning seetõttu ei saanud ta olla palve autor. Tõenäoliselt koostati palve deuteronomistide poolt kuningas Hiskija eluajal 7. sajandil eesmärgiga kinnitada Taaveti dünastia õigsust Iisraeli troonile.

¹⁵⁰ Vt lisa 3, 56-58.

¹⁵¹ Vt lisa 3, 62-66.

4. Kuningavõimu ideoloogia ilmingud palvetes nende koostamise põhjustest lähtudes

4.1 Muršili II katkupalve

Kuningal oli riigipea ja vägedejuhi roll, lisaks oli võim tema käes religioossetes, diplomaatilistes ja juriidilistes küsimustes. Muudele ametikohtadele suunas ta oma perekonnaliikmeid. Kuningas ei olnud jumalikustatud - selleks sai ta alles pärast surma - vaid „esimene võrdsete seas“.¹⁵² Siiski nähti kuningas jumaliku võimu esindajat maa peal.¹⁵³

Ideoloogiliselt kasutas kuningas enim oma võimu ülempreestrina. Kuna festivale ja rituaale jumalate tarvis oli palju,¹⁵⁴ siis oli kuningas pidevalt rahva silma all. Kuigi osadel juhtudel delegeris kuningas oma ülesanded alluvatele, siis religiooniküsimuste puhul nii ei toimitud.¹⁵⁵ Ka Muršili väidab oma palves, et ta võttis osa kõigist festivalidest ning pöördus oma palveis kõigi jumalate poole,¹⁵⁶ mis annab märku, et ta oli religiooniküsimustes väga aktiivne ja kasutas seda valdkonda end võimu tugevdamiseks. Samuti näitab see, et kuningas ei pidanud oluliseks vaid enda eelistatud jumalate toetust, vaid rajas oma võimu kogu riigi kultusele, mistõttu oli oluline väärtustada kõiki jumalaid samal määral. Ka tuli kuningal traditsiooni kohaselt täita kõiki kultusega seotud rituaale, sest nende unarusse jätmine mõjus halvasti kuninga mainele.

Muršili palve koostamise kõige tähtsam põhjus on mure oma rahva pärast. Loomulikult, kui riiki tabab katk, hakkab rahvas süüdistama kuningat ja kuninga läbisaamist jumalatega, sest see oli märk jumalate vihast. Lisaks langeb niimoodi riigi kaitsevõime. Muršilil tuli niigi tegeleda pideva ohuga väljaspoolt, nii et ei saanud lubada kasvada ohul seespoolt ehk rahvas ei tohtinud olla rahulolematu ega hakata mässama. Rahva heaolu tagas kuninga tugeva positsiooni. See mure ei olnud mitte ainult ratsionaalne, vaid ka pragmaatiline, kuna hetkidid väärtustasid

¹⁵² Akurgal, E. (2001). The Hattian and Hittite civilization. Lk 116-17.

¹⁵³ Hazenbos, J. (2003). The Organization of the Anatolian Local Cults During the Thirteenth Century B.C. An Appraisal of the Hittite Cult Inventories. Groningen: Styx. Lk 201.

¹⁵⁴ Tekstidest selgub, et aastaringselt tuli regulaarselt tähistada umbes 165. jumalate austamiseks mõeldud festivali. Vt Ünal, A. (1999). Lk 249.

¹⁵⁵ Bryce, T. (2002). Lk 29-31.

¹⁵⁶ Vt lisa 2, §2.

inimese elu¹⁵⁷ ja individuaalseid vabadusi.¹⁵⁸ Eraldi toob Muršili välja mure, et kultusega tegelevad inimesed surevad ning nii ei jää enam kedagi, kes jumalatele ohverdaks.¹⁵⁹ See viitab, et igal inimesel on ühiskonnas oma koht ja ülesanne.

Palvest selgub, et kuningas ei võrdsusta end jumalatega vaid peab ennast nende teenriks.¹⁶⁰ Kõik inimesed patustavad ning teevad vigu, kui need üles tunnistada, siis tuleks need ka andeks saada. Ta toob näitena isanda ja orja suhte, kus isand peab kuulama orja palveid ning temaga leebemalt käituma, kui too oma vigu tunnistab.¹⁶¹ See maalib kuningast ülla ja õiglase valitseja – hea karjase - pildi, kellega rahvas võib end samastada, ning tõstab ausse kuninga aususe ja vastutuse oma tegude eest. Lisaks annab see tunnistust ka alamate olulisest rollist jumalate rahulolu tagamisel.

Traditsioonide olulisusest kõneleb see, et Muršili II on valmis tasuma oma isa pattude eest, kuigi ta ise ei olnud nende eest vastutav, traditsiooni kohaselt aga peavad lapsed tasuma oma vanemate pattude eest.¹⁶² See, et Muršili II rõhutab, et temal süüd ei lasu, aga ta on valmis kandma vastutust, sest tema eelkäija Šuppiluliuma I rikkus vannet, on propagandistliku alatooniga. Kuningas püüab näidata, et tema eelkäija oli küll hiilgav valitseja, kuid tegi vigu ning see tõi omakorda kaasa jumalate viha, millega Muršili peab nüüd tegelema.

Palvest kumab läbi ka see, et kuningas ei jäänud riigi valitsemisel lootma ainult jumalatele, vaid tegutses ka ise aktiivselt. Sellest annavad märku need Muršili palved, kus ta väidab, et konsulteeris pidevalt oraaklitega, lasi oma ametnikel otsida pretsedente või muid kirjeid, mille tulemusel leidis ta ka kaks savitahvlit, millest ühel oli juttu unustatud Mala jõe rituaalist, mispeale sõitis kuningas kohe Eufrati äärde seda läbi viima.¹⁶³

Oluline on märkida, et Muršili oli ise oma palve autoriks ning palve loodi kriisisituatsioonis, nagu teisedki Muršili katkupalved. See viitab sellele, et impeeriumi käekäik oli otseselt seotud kuninga tegutsemise ja tema otsustega. Näib, et sellises lootusetus situatsioonis, kus riiki laastas

¹⁵⁷ Näiteks Muršili otsustas oma kasuema Tawananna, kes oli väidetavalt tapnud tema abikaasa, pagendada paleest, kuigi oraaklid olid Tawananna surmale määranud. Vt Bryce, T. (2005). Lk 207-210.

¹⁵⁸ Akurgal, E. (2001). Lk 116.

¹⁵⁹ Vt lisa 2, §3.

¹⁶⁰ Vt lisa 2, §1.

¹⁶¹ Vt lisa 2, §8-9.

¹⁶² Vt lisa 2, §8.

¹⁶³ Vt lisa 2, §3-4.

katk, oli kuninga ainus võimalus rahva ohjamiseks näidata end kultusliku propaganda toel hea karjasena ja valitsejana, kes armastab oma rahvas ning püüab nende heaolu nimel kõike teha.

4.2 Saalomoni Templi pühitsemise palve

Saalomoni palve loodi deuteronomistide poolt ja tal on propagandistlik alatoon, mida saab järeltada näiteks Templi ehitusprojekti massiivsusest ja olulisusest. On oluline, et Saalomoni palve autoriks polnud Saalomon ise, vaid palve loodi palju hiljem. Seetõttu ei saa palves kirjeldatud võtta tõesena ajaloolise Saalomoni kohta, vaid seda tuleb vaadata kui teksti, mille eesmärk oli mineviku abil lahendada probleeme hilisemas ühiskonnas. Üks ja ainus Jumal Jahve valis välja Taaveti dünastia, lubadusega, et kunagi ei puudu Iisraeli troonilt Taaveti soost järeltulija. See, et Jumal on Taaveti valinud Iisraeli kuningaks ja tema poeg Saalomon ehitas Jeruusalemma Jumalale suursuguse koja, legitimeerib Taaveti dünastia trooniõiguse.¹⁶⁴

Sarnaselt Muršili palvele kiidetakse ka Saalomoni palves eelkäija tegusid, kuid rõhutatakse, et antud kuningas peab siiski tegelema ka eelnevast maha jäänud probleemidega. Me ei tea, kas Saalomoni palve koostaja tahtiski Saalomoni Taavetist õiglasemana näidata, kuid kindlasti oli antud palve puhul oluline näidata Taaveti sugu trooni väärilisena.¹⁶⁵

Saalomoni rolli kultuse edendajana märgib see, et enne teda puudus Jumalal „eluase“ rahva seas, Jumala Koda oli Taevas, nüüd aga ehitas Saalomon Jumalale Templi, mis oli pidevalt täidetud Jumala „auhiilgusega“.¹⁶⁶ Kuninga massiivse ehitusprojekti ja aktiivse tegutsemisega religiooni vallas antakse märku sellest, et kuningas on Jumala poolt ära valitud.

Saalomon on Jumalale alluv ja sügavalt usklik teener, oma rahva hea karjane. Jumala silmis on kõik inimesed võrdsed, kuid Saalomon kõrgemast maisest võimust kõneleb see, et Templi pühitsemiseks kogus Saalomon kokku kõik Iisraeli vanemad ja suguharude peamehed ning kogu Iisraeli koguduse, mis tähendab, et rahvas kuuletus talle. Ka siin tuleb sarnasel Muršili palvele välja, et kuningast loodi pilt kui oma rahva õilsast juhust.

¹⁶⁴ Vt lisa 3, 15-26.

¹⁶⁵ Vt lisa 3, 14-25.

¹⁶⁶ Vt lisa 3, 10-14.

Ka antud palves palub Saalomon Jumalalt kaitset oma rahvale ja riigile, sest see tagab kuninga tugeva positsiooni. Kuningas muretsseb ka väljaspoolt tuleneva ohu pärast, milleks on võõrriikide rünnakud, ning ohtude pärast, mida ta ei saa ennetada, nagu haigused ja looduskatastroofid. Kuna ühiskonnas on igal liikmel oma roll, mis tagab ühiskonna toimimise, siis muretsseb kuningas, et see tasakaal ei kaoks.¹⁶⁷

Kuningas palub kaitset ka võõramaalasele, kes ei ole Iisraelist, kuid usub Jumalasse,¹⁶⁸ see näitab, et Saalomon tahtis tugevdada ja levitada Jahve kultust.

¹⁶⁷ Vt lisa 3, 28-40.

¹⁶⁸ Vt lisa 3, 41-43.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöö eesmärk oli analüüsida Muršili II „teist“ katkupalvet Hati Tormijumalale ja Saalomoni palvet ning vaadata, milliseid järeldusi saab nende põhjal teha kuningavõimu ideoloogia kohta ning kas ja kui suuresti kuningate roll ühiskonnas erines või sarnanes.

Muršili II „teine“ katkupalve Hati Tormijumalale on koostatud olukorras, kus noor kuningas on äsja võimule tulnud ning peab kohe hakkama tegelema enesekehtestamisega - tema riiki laastab katk, ümberkaudsed alad valmistuvad ülestõusuks, sõjakad hõimud rüüstavad tema kuningriigi äärealasid ning ta ise on alles kogenematu. Lisaks on ta tulnud võimule pärast Šuppiluliuma I-st, kelle varjust on raske pääseda. Tollases Lähis-Idas oli religioon inimeste jaoks elulise tähtsusega ja nii pöördub ka Muršili jumalate poole, et saada neilt abi katku ja vallutuste vastu võitlemiseks. Ta koostab palve, mille peamine eesmärk on peatada katku levik. Teda paneb muretsema see, et kultus võib välja surra. Ta nendib, et on kõigest inimene ning teeb vigu, kuid toob seejuures selgelt esile, et tema isa patud olid palju suuremad ning nüüd peab tema nende eest maksma. Oma palves jagab Muršili palju detaile oma isa valitsusaja kohta, et näidata end väärilise kuningana, paremana kui tema isa. Ta loob seeläbi endast kuvandi kui üllast kuningast ja oma rahva heast karjasest, kes hoolib oma rahvast ja riigist, peab lugu vannetest, on aktiivses suhtluses jumalatega ning on valmis tasuma oma eelkäijate vigade eest. On selge, et kuningas kasutab oma võimupositsiooni tugevdamiseks religiooni.

Oluline on, et Muršili ise on oma palve autoriks või siis vähemalt dikteerinud üldjoontes palve sisu ning kinnitanud selle lõppversiooni, see annab tunnistust sellest, et kuningavõimu ideoloogia oli riigis kuninga enda kontrolli all. Kuningas kasutas kultuslikku propagandat oma võimupositsiooni tugevdamiseks, luues endast kuvandi, kui isandast, kes armastab oma alluvaid ning on nende heaolu nimel kõigeks valmis.

Saalomoni palve on talle omistatud, kuid tegelikult koostatud tema kohta käiva suulise pärimuse põhjal umbes kuningas Hiskija valitsusajal 7. sajandil e.m.a. Oluline on siin, et antud juhul on palve loodud kuningavõimu tugevdamiseks kolmandate isikute poolt, kelle eesmärgiks oli jätta kuningast mulje kui õilsast ja Jumala poolt valitud juhust, kes armastas oma rahvast. Ajalooline Saalomon elas 10. sajandi ning legend temast kinnistus kirjanduslikul kujul 6. - 4. sajandil e.m.a. Juuda kuningriigi valitsejate eesmärgiks oli luua Juuda riigile rahvuslik narratiiv. Koondati lood Saulist, Taavetist ja Saalomonist. Jumal valis Taaveti dünastia ühendatud Iisraeli troonile ja

Saalomon pani aluse kultusele ja ehitas Templi. Ideoloogiliselt on Saalomoni palves loomulikult kõige olulisem kultuskeskuse ehitamine, nagu Muršiligi kasutab ta religiooni, et tugevdada kuningavõimu. Samuti on ta aktiivses suhtluses Jumalaga, muretseb oma palves rahva heaolu eest, nagu ka selle eest, et riik oleks kaitstud rünnakute, katku ja muude haiguste ning looduskatastroofide eest. Nagu Muršiligi rõhutab ta, et jumal kui isand peaks oma alamat kuulama ja teda leebemalt kohtlema tasuks aususe eest. Ta rõhutab andestamise ja sõnapidamise olulisust ning seda, et kõik inimesed teevad pattu, oluline on see, et nad kahetseksid. Ka Saalomoni kujutatakse tema palves hea karjasena, nagu Muršili kujutab ennast oma katkupalves.

Kuigi Muršili valitses 14.sajandil e.m.a Anatooolias ja Saalomoni palve loodi tõenäoliselt 7. sajandil e.m.a Juudamaal, on probleemid, millega mõlemad kuningad tegelema peavad sarnased - mõlemad palved on loodud kriisisituatsioonis, kus maad laastas katk - ka meetodid, millega neid probleeme lahendada üritatakse on sarnased. Meetodid kuningavõimu tugevdamiseks on sarnased ja võib öelda, et nende kahe palve analüüsi põhjal pole ka kuningavõimu ideoloogias suuri erinevusi. Kõige huvitavam on ära märkida, et kuigi kuningas Muršili palve on loodud tema enda poolt, Saalomoni palve aga mitte, siis on kasutatud samu võtteid, et propageerida, legitimeerida ja tugevdada kuningavõimu ning näidata, et kuningas on Jumala poolt ära valitud valitseja.

Allikad ja kirjandus

Allikad

Piibel. (1997). Eesti Piibliseltsi väljaanne.

Piibel: Uue Maailma tõlge. (2014). Brooklyn: Watchtower Bible and Tract Society of New York.

Singer, I. (2002). Hittite Prayers. Writings from the Ancient World 11. Atlanta: Society of Biblical Literature.

Kirjandus

Akurgal, E. (2001). The Hattian and Hittite Civilizations. Ankara: Republic of Turkey, Ministry of Culture.

Arikan, Y. (2016) The Mala River and its Importance According to Hittite Documents. Ankara. Aadress: http://smea.isma.cnr.it/wp-content/uploads/2016/02/Arikan_The-Mala-River-and-its-importance-according-to-Hittite-documents.pdf (Vaadatud 28.04.2017).

Bryce, T. (2002). Life and Society in the Hittite World. Oxford: Oxford University Press.

Bryce, T. (2005). The Kingdom of the Hittites. Oxford; New York: Oxford University Press.

Ceram, C. W. (1973). The secret of the Hittites: the Discovery of an Ancient Empire. New York: Schocken Books.

Charlesworth, J. H. (Toim.), (1985). The Old Testament Pseudepigraphia. Volume 2, Expansions of the „Old Testament“ and Legends, Wisdom and Philosophical Literature, Paryers, Psalms, and Odes, Fragments of Lost Judeo-Hellenistic Works. New York: Doubleday.

Crouch, C. L, Stokl, J. ja Zerneck A. E. (Toim.), (2012). Mediating Between Heaven and Earth: Communication with the Divine in the Ancient Near East. London; New York: T & T Clark.

Finkelstein, I. ja Silberman N. A. (2006). David and Solomon: in Search of the Bible's Sacred Kings and the Roots of Western Tradition. New York: Free Press.

Fretheim, T. E. (1999) First and Second Kings. Westminster John Knox Press. Address: https://books.google.ee/books?id=7ODLAo9QouEC&printsec=frontcover&dq=Terence+E.+Fretheim+First+and+Second+Kings&redir_esc=y&hl=en#v=onepage&q&f=false (Vaadatud 12.04.2017).

Gerstenberger, E. S. (1932). Psalms. Pt 1: With an Introduction to Cultic Poetry. Grand Rapids; Cambridge: Eerdmans.

Hazenbos, J. (2003). The Organization of the Anatolian Local Cults During the Thirteenth Century B.C. An Appraisal of the Hittite Cult Inventories. Groningen: Styx.

Lance, H. D. (1981). The Old Testament and the Archaeologist. Philadelphia: Fortress Press.

Norrie, P. (2016). A History of Disease in Ancient Times: More Lethal Than War. DOI: 10.1007/978-3-319-28937-3

Nõmmik, U. (2014). Vana Testamendi sissejuhatus. Loengukonspekt. (Vaadatud 12.04.2014).

de Roos, J. (2002). Hittite Votive Texts. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.

Sagona, A. ja Zimansky, P. (2009). Ancient Turkey. London; New York: Routledge.

Sanders, P. (2007). Argumenta ad Deum in the Plague Paryers of Mursili II and in the Book of Psalms. Stanislas College Delft – the Netherlands. Aadress: [https://www.academia.edu/5745107/Argumenta ad Deum in the Plague Prayers of Mursili I and in the Book of Psalms 2007](https://www.academia.edu/5745107/Argumenta_ad_Deum_in_the_Plague_Prayers_of_Mursili_I_and_in_the_Book_of_Psalms_2007) (Vaadatud 06.04.2017).

Steadman, S. R. ja McMahon, G. (Toim.), (2011). The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10.000- 323 B.C.E. Oxford; New York: Oxford University Press.

Sürenhagen, D. (2006). Forerunners of the Hattusili-Ramesses Treaty. Aadress: <https://www.britishmuseum.org/pdf/6e%20Forerunners.pdf> (Vaadatud 28.04.2017).

The Episcopal Church. (1979). Book of Common Prayer. Aadress: <http://justus.anglican.org/resources/bcp/catechism.pdf> (Vaadatud 11.04.2017).

Wilson, R. F. (1986). Lifting Hands in Worship. Aadress: <http://www.joyfulheart.com/scholar/hands.htm> (Vaadatud 12.04.2017).

Ünal, A. (1999). The Hittites and Anatolian Civilizations. Istanbul: İletişim Sanatları.

Summary

Ideology of kingship according to the analysis of Mursili II's „second“ plague prayer to the Storm-god of Hatti and Solomon's prayer of the Temple dedication

The main aim of this Bachelor's thesis is to analyse Hittite prayers and the prayers of the Old Testament – to be more specific, Hittite king Mursili's „second“ plague prayer to Storm-god of Hatti and Temple dedication prayer from Old Testament also known as Solomon's prayer. This thesis will study what were the historical prerequisites for these prayers to be composed as well as what were the reasons for creating the prayers stated by the prayers itself. In addition, this paper will explore the genre of prayer in Hittite literature and in the Old Testament, also the suitability of Mursili's plague prayer and Solomon's prayer to the genre according to it. Lastly, the purpose of this thesis is to present the conclusions about the ideology of kingship and the role of king in the Israelite and Hittite society based on the analysis of the prayers. The methods used in this paper are the historical criticism and the analysis of social, cultural and religious context.

This study is divided into four chapters. The first chapter is dedicated to Mursili's „second“ plague prayer to Storm-god of Hatti. The first subunit of this chapter describes king Mursili's way to power and the historical context of the first ten years of his reign which gave him impetus to write his prayer. The second subunit also describes the reasons for writing the plague prayer stated by Mursili himself in the prayer itself. The second chapter is dedicated to Solomon's prayer. The first subunit of this chapter narrates the story of the Judah emergence to power and opens the background for the need to create unitary narrative for Israelite people, which includes stories of David and Solomon. The second subunit focuses on the prayer and the reasons for creating it stated in the prayer itself. The third chapter gives an overview of the genre of prayer in the Hittite literature and in the Old Testament. The first subunit looks in to the genre of Hittite prayer and the suitability of Mursili's prayer to it, also it answers to the questions regarding the author of the prayer and to whom it was dedicated. The second subunit of third chapter is about the genre of prayer in the Old Testament and how the Solomon's prayer falls into that category, in addition answering to the question regarding the identity of the author of this prayer. Lastly,

the fourth chapter includes the results of previous analysis conducted throughout this thesis. The first subunit of this division comments the ideology of kingship in 14th century BC Hittite empire according to the analysis of Mursili's „second“ plague prayer to Storm-god of Hatti, whereas the second subunit comments the ideology and role of kingship according to the Solomon's prayer during 7th century BC.

The comparison of prayers indicates that both kings adapt quite similar role in the prayers. Both give an expression of king as caring and generous oath keeper, ready to do anything for the salvation of his people - a truly good shepherd. Both praise divine power and the importance of carrying on the traditions. It seems that as the head of cult and divine representative on the earth Mursili uses his role as the high priest actively to strengthen his public image and power. Solomon, on the other hand, constantly reminds us that Davidic dynasty was chosen by the God, which gives him the legal right to power as well as the position as the founder of the cult. This indicates that both prayers have propagandistic value. It is important to keep in mind the fact that Mursili was the author of his prayer hence, the one who carried out the imperial ideology, whereas Solomon was not the author of his prayer which was likely to be composed centuries after his existence, and thus making it a tool for the reigning power to legitimate the divine source of the rule.

Lisad

Lisa 1. Kaart. Hetiidi impeerium u aastal 1300 e.m.a

Address:

<https://s-media-cache-ak0.pinning.com/originals/7d/37/4e/7d374ee2572c29a56628d5b82dd443f1.jpg> (Vaadatud 30.04.2017)

Lisa 2. Muršili II „teine“ katkupalve Hati Tormijumalale

Singer, I. (2002). Hittite Prayers. Writings from the Ancient World 11. Atlanta: Society of Biblical Literature. Lk 57-61.

§1 (C i 1–18) O Storm-god of Hatti, my lord! [O gods], my lords! Mursili, your servant, has sent me saying: “Go speak to the Storm-god of Hatti, my lord, and to the gods, my lords”: What is this that you have done? You have allowed a plague into Hatti, so that Hatti has been very badly oppressed by the plague. People kept dying in the time of my father, in the time of my brother, and since I have become priest of the gods, they keep on dying in my time. For twenty years now people have been dying in Hatti. Will the plague never be removed from Hatti? I cannot control the worry of my heart, I can no longer control the anguish of my soul.

§2 (C i 19–28; A obv. 1'–5') When I celebrated the festivals, I busied myself for all the gods. I did not pick out any single temple. I have repeatedly pled to all the gods concerning the plague, and I have repeatedly made vows [to them] saying: “Listen [to me O gods], my [lords, and send away] the plague from Hatti. Hatti can [no longer bear this plague. Let the matter on account of which] it has been decimated [either be established through an oracle], or [let me see] it [in a dream, or let a man of god] declare [it].” But the gods [did not listen] to me, [and] the plague has not subsided in Hatti. [Hatti has been severely oppressed by the plague].

§3 (A obv. 6'–12') [The few] makers of offering bread [and libation pourers] of the gods who still remained died off. [The matter of the plague] continued to trouble [me, and I inquired about it] to the god [through an oracle]. [I found] two old tablets: one tablet dealt with [the ritual of the Mala River]. Earlier kings performed the ritual of the Mala

River, but because [people have been dying] in Hatti since the days of my father, we never performed [the ritual] of the Mala River.

§4 (obv. 13'–24') The second tablet dealt with the town of Kurustamma: how the Storm-god of Hatti carried the men of Kurustamma to Egyptian territory and how the Storm-god of Hatti made a treaty between them and the men of Hatti, so that they were put under oath by the Storm-god of Hatti. Since the men of Hatti and the men of Egypt were bound by the oath of the Storm-god of Hatti, and the men of Hatti proceeded to get the upper hand, the men of Hatti thereby suddenly transgressed the oath of the gods. My father sent infantry and chariotry, and they attacked the borderland of Egypt, the land of Amqa. And again he sent, and again they attacked. When the men of Egypt became afraid, they came and asked my father outright for his son for kingship. But when my father gave them his son, as they led him off, they murdered him. My father was appalled and he went to Egyptian territory, attacked the Egyptians, and destroyed the Egyptian infantry and chariotry.

§5 (obv. 25'–34') At that time too the Storm-god of Hatti, my lord, by his verdict caused my father to prevail, and he defeated the infantry and the chariotry of Egypt and beat them. But when the prisoners of war who had been captured were led back to Hatti, a plague broke out among the prisoners of war, and [they began] to die. When the prisoners of war were carried off to Hatti, the prisoners of war brought the plague into Hatti. From that day on people have been dying in Hatti. When I found the aforementioned tablet dealing with Egypt, I inquired about it to the god through an oracle saying: “Has this matter been brought about by the Storm-god of Hatti because the men of Egypt and the men of Hatti had been put under oath by the Storm-god of Hatti?”

§6 (A obv. 35'–46'–C iii 3'–7') “And because the *damnassara*-deities were in the temple of the Storm-god, my lord, whereupon the men of

Hatti themselves suddenly transgressed the word (of the oath), did this become the cause for the anger of the Storm-god of Hatti, my lord?" And it was confirmed by the oracle. Because of the plague I also asked the oracle about the ritual of the [Mala] River. And then too it was confirmed that I should appear before the Storm-god of Hatti, my lord. I have [just] confessed [the sin before the Storm-god of Hatti]. It is so. We have done [it. But the sin did not] take place in my time. [It took place] in the time of my father [. . .]. [. . . that] I know for certain [. . .]. [. . .] the matter. [But since] the Storm-god [of Hatti, my lord], is angry about [that matter, and] since people are dying in Hatti, [. . .] I will keep making [a plea] about it [to] the Storm-god of Hatti, my lord. I kneel down to you and cry for mercy. Hear me, O Storm-god of Hatti, my lord! May the plague be removed from Hatti.

§7 (C iii 8'-19'-B iii 16'-24')¹⁰ I will keep removing the causes of the plague which have been established through oracle, and I will keep making restitution for them. With regard to the problem of the oath of the gods which was established as a cause for the plague, I have offered the ritual of the oath for the Storm-god of Hatti, [my lord]. I have also offered [to the gods, my lords]. [I have offered . . .] to you, Storm-god of Hatti [. . .], a ritual for you, [O gods . . .]. As for the [ritual] of the Mala River, which was established for me as a cause for the plague, since I am herewith on my way [to] the Mala River, forgive me, O Storm-god of Hatti, my lord, and O gods, my lords, for (neglecting) the ritual of the Mala River. I am going to perform the ritual of the Mala River, and I will carry it out. And as for the reason for which I am performing it, namely, because of the plague, have pity on me, O gods, my lords, and may the plague subside in Hatti.

§8 (A rev. 10'-19') O Storm-god of Hatti, my lord! O gods, my lords! So it happens that people always sin. My father sinned as well and he transgressed the word of the Storm-god of Hatti, my lord. But I did not

sin in any way. Nevertheless, it so happens that the father's sin comes upon his son, and so the sin of my father came upon me too. I have just confessed it to the Storm-god of Hatti, my lord, and to the gods, my lords. It is so. We have done it. But because I have confessed the sin of my father, may the soul of the Storm-god of Hatti, my lord, and of the gods, my lords, be appeased again. May you again have pity on me, and send the plague away from Hatti. Let those few makers of offering bread and libation pourers who still remain not die on me.

§9 (rev. 20'-36') I am now continuing to make my plea to the Stormgod, my lord, concerning the plague. Hear me, O Storm-god, my lord, and save my life! [I say] to you [as follows]: The bird takes refuge in the cage, and the cage preserves its life.¹¹ Or if something bothers some servant and he makes a plea to his lord, his lord listens to him, [has pity] on him, and he sets right what was bothering him. Or if some servant has committed a sin, but he confesses the sin before his lord, his lord may do with him whatever he wishes; but since he has confessed his sin before his lord, his lord's soul is appeased, and the lord will not call that servant to account. I have confessed the sin of my father. It is so. I have done it. If there is some restitution (to be made), then there has already [been paid (?)] much for this plague [caused by (?)] the prisoners of war who were brought back from Egyptian territory and by the civilian captives who were brought back. [And] since Hatti has made restitution through the plague, it [has made restitution] for it twenty-fold. Indeed, it has already become that much. And yet the soul of the Storm-god of Hatti, my lord, and of all the gods, my lords, is not at all appeased. Or if you want to require from me some additional restitution, specify it to me in a dream, and I shall give it to you.

§10 (rev. 37'-40') I am now continuing to plead to the Storm-god of Hatti, my lord. Save my life! [And if] perhaps people have been dying for this reason, then during the time that I set it right, let there be no more

deaths among those makers of offering bread and libation pourers to the gods who are still left.

§11 (A rev. 41'–44'–C iv 14'–22') [Or] if people have been dying because of some other reason, then let me either see it in a dream, or let it be established through an oracle, or let a man of god declare it, or, according to what I instructed all the priests, they shall regularly sleep holy.

12 O Storm-god of Hatti, save my life! Let the gods, my lords, show me their divine power! Let someone see it in a dream. Let the reason for which people have been dying be discovered. We shall stroke(?) by means of the pins(?) of a *sarpa*.

13 O Storm-god of Hatti, my lord, save my life,
and may the plague be removed from Hatti.

60 Hittite Prayers

(C iv 23–25) One tablet, complete. [How] Mursili made [a plea] because of the plague [. . .].

Lisa 3. Templi pühitsemine ehk Saalomoni palve

Piibel. (1997). Eesti Piibliseltsi väljaanne. 1Kn, 8

1 Siis kogus Saalomon Iisraeli vanemad ja kõik suguharude peamehed, Iisraeli laste perekondade eestseisjad, kuningas Saalomoni juurde Jeruusalemma Issanda seaduselaegast Taaveti linnast, see on Siionist, üles tooma. Ja kõik Iisraeli mehed kogunesid pühadeks kuningas Saalomoni juurde eetanimikuus, mis on seitsmes kuu.

3 Ja kui kõik Iisraeli vanemad olid tulnud, siis tõstsid preestrid laeka

4 ja tõid üles Issanda laeka, kogudusetelgi ja kõik pühad riistad, mis telgis olid; preestrid ja leviidid tõid need üles.

5 Kuningas Saalomon oli laeka ees, ja koos temaga oli kogu

Iisraeli kogudus, kes oli kogunenud tema juurde; nad ohverdasid nii palju lambaid, kitsi ja veiseid, et neid ei saadud lugeda ega kokku arvata.

6 Ja preestrid tõid Issanda seaduselaeka selle paika koja

tagaruumi, kõige pühamasse paika keerubite tiibade alla,

7 sest keerubid laotasid oma tiivad laeka paiga üle; keerubid

katsid laegast ja selle kandekange pealtpoolt.

8 Ja kangid olid nii pikad, et kangide otsi võis näha pühamust,

kõige pühama paiga eest, ent neid ei nähtud väljast; ja need on seal tänapäevani.

9 Laekas ei olnud muud kui need kaks kivilauda, mis Mooses oli

Hoorebil sinna pannud, kui Issand tegi Iisraeli lastega lepingu nende tulles Egiptusemaalt.

10 Ja kui preestrid pühamust väljusid, siis sündis, et pilv täitis Issanda koja

11 ja preestrid ei võinud jääda teenima pilve pärast: sest Issanda

auhiilgus oli täitnud Issanda koja.

12 Siis kõneles Saalomon:

„Issand on öelnud, et ta tahab elada pimeduses.

13 Mina olen sulle ehitanud valitsuskoja,

su igavese eluaseme paiga.”

14 Ja kuningas pööras oma palge ja õnnistas kogu Iisraeli

kogudust, ja kogu Iisraeli kogudus seisis.

15 Ja ta ütles: „Kiidetud olgu Issand, Iisraeli Jumal, kes oma

käega on tõeks teinud, mida ta oma suuga on kõnelnud mu isale Taavetile, öeldes:

16 Sellest päevast alates, kui ma tõin oma Iisraeli rahva ära

Egiptusest, ei ole ma üheltki Iisraeli suguharult valinud ühtegi

linna, kuhu ehitada koda, kus oleks mu nimi; aga ma valisin Taaveti,

et ta valitseks mu Iisraeli rahva üle.

17 Mu isal Taavetil oli küll südame peal ehitada koda Issanda, Iisraeli Jumala nimele,

18 aga Issand ütles mu isale Taavetile: Et sul südame peal on

ehitada mu nimele koda, siis oled sa hästi teinud, kui see sul südame peal on.

19 Ometi ei ehita sina seda koda, vaid su poeg, kes su niudeist
välja tuleb, ehitab mu nimele koja.

20 Issand on pidanud oma sõna, mis ta kõneles, ja mina olen
tõusnud oma isa Taaveti asemele ja istun Iisraeli aujärjel, nõnda
nagu Issand on kõnelnud, ja ma olen ehitanud koja Issanda, Iisraeli Jumala nimele.

21 Ja ma olen valmistanud paiga laekale, mille sees on Issanda
leping, mille ta tegi meie vanematega, kui ta tõi nad ära Egiptusemaalt.”

22 Siis astus Saalomon Issanda altari ette kogu Iisraeli koguduse
juuresolekul ja sirutas oma käed taeva poole

23 ning ütles: „Issand, Iisraeli Jumal! Sinu sarnast jumalat ei
ole ülal taevas ega all maa peal: sina pead lepingut ja osadust oma
sulastega, kes käivad su ees kõigest südamest,

24 sina oled pidanud oma sulasele, mu isale Taavetile, mis sa
temale olid lubanud. Jah, mis sa oma suuga oled kõnelnud, selle oled
sa oma käega tõeks teinud, nõnda nagu see täna on sündinud.

25 Ja nüüd, Issand, Iisraeli Jumal, pea oma sulasele, mu isale
Taavetile, mis sa temale töotasid, öeldes: Ei puudu sul minu
palge ees mees, kes istub Iisraeli aujärjel, kui ainult su pojad peavad
oma teed, käies mu ees, nõnda nagu sina oled käinud mu ees.

26 Ja nüüd, Iisraeli Jumal, saagu ometi tõeks su sõnad, mis sa
oled kõnelnud oma sulasele, mu isale Taavetile!

27 Aga kas Jumal tõesti peaks elama maa peal? Vaata, taevas ja
taevaste taevas ei mahuta sind, veel vähem siis see koda, mille ma olen ehitanud.

28 Aga pöördu oma sulase palve ja ta anumise poole, Issand, mu
Jumal, et sa kuuleksid kaebehüüdu ja palvet, mida su sulane täna palvetab sinu ees,
29 et su silmad oleksid lahti ööd ja päevad selle koja kohal,
selle paiga kohal, mille kohta sa oled öelnud: Seal peab olema minu
nimi!, et sa kuuleksid palvet, mida su sulane palvetab selle paiga poole!

30 Kuule siis oma sulase ja oma Iisraeli rahva anumist, kuidas nad
palvetavad selle paiga poole! Jah, kuule paigast, kus sa elad –
taevast! Ja kui sa kuuled, siis anna andeks!

31 Kui keegi oma ligimese vastu pattu teeb ja talle pannakse peale
vanne teda vannutades, ja vandeasi tuleb sinu altari ette siia kotta,
32 siis kuule sina taevast ja tee ning mõista õigust oma
sulastele: mõista süüdlane süüdi, pane tema teod ta pea peale,
õige aga mõista õigeks, anna temale ta õigust mööda!

33 Ja kui su Iisraeli rahvas lüüakse maha vaenlase ees,
sellepärast et nad sinu vastu on pattu teinud, ent nad pöörduvad
tagasi su juurde ja kiidavad sinu nime, palvetavad su poole ja anuvad sind selles kojas,
34 siis kuule sina taevast ja anna andeks oma Iisraeli rahva patt

ja too nad tagasi maale, mille sa oled andnud nende vanematele!

35 Kui taevas on suletud ja vihma ei ole, sellepärast et nad on sinu
vastu pattu teinud, aga nad palvetavad selle paiga poole ja
kiidavad sinu nime ja pöörduvad oma patust, sellepärast et sa neid oled alandanud,
36 siis kuule sina taevast ja anna andeks oma sulaste ja oma
Iisraeli rahva patt, sest sina õpetad neile head teed, mida nad
peavad käima, ja anna vihma oma maale, mille sa oled andnud
pärisosaks oma rahvale!

37 Kui maale tuleb nälg, kui tuleb katk, kui tulevad viljakõrvetus
või -rooste, rohutirtsud ja mardikad, kui vaenlane teda rõhub ta
maa väravais, kui tabab mingi nuhtlus või mingi haigus,
38 kui siis iganes palvetatakse või anutakse, olgu ükskõik
missuguse inimese või kogu su Iisraeli rahva poolt, kui nad igaüks
tunnevad oma südame häda ja sirutavad oma käed selle koja poole,
39 siis kuule sina taevast, oma asupaigast, ja anna andeks ning
tee nõnda, et sa annad igaühele tema tegusid mööda, nagu sa tunnend
tema südant, sest sina üksi tunnend kõigi inimlaste südameid,
40 et nad kardaksid sind kõigil neil päevil, mil nad elavad maal,
mille sa oled andnud meie vanemaile!

41 Aga ka võõramaalast, kes ei ole sinu Iisraeli rahva hulgast,

tuleb aga kaugelt maalt sinu nime pärast

42 - sest nad kuulevad sinu suurest nimest, sinu vägevast käest

ja sinu väljasirutatud käsivarrest - ja ta tuleb ning palvetab selle koja poole,

43 kuule sina taevast, oma asupaigast, ja tee kõike, mille pärast

võõras sinu poole hüüab, et kõik maa rahvad õpiksid tundma sinu nime

ja kardaksid sind, nõnda nagu su Iisraeli rahvas, ja et nad teaksid,

et sinu nimi on pandud kojale, mille ma olen ehitanud!

44 Kui su rahvas läheb sõtta oma vaenlase vastu, teekonnale, kuhu

sa nad läkitad, ja nad palvetavad Issanda poole selle linna suunas,

mille sina oled valinud, ja koja suunas, mille mina olen ehitanud su nimele,

45 siis kuule taevast nende palvet ja anumist ja tee neile õigust!

46 Kui nad sinu vastu pattu teevad - sest pole inimest, kes pattu

ei tee - ja sina vihastad nende peale ning annad nad vaenlase

kätte, nõnda et nad viiakse vangi vaenlase maale, kaugemale või lähemale,

47 aga kui nad siis seda südamesse võtavad maal, kuhu nad on vangi

viidud, ja pöörduvad ning anuvad sind oma vangistusemaal, öeldes: Me

oleme pattu teinud, oleme eksinud ja saanud süüdlasteks,

48 ja pöörduvad sinu poole kõigest oma südamest ja kõigest oma

hingest nende vaenlaste maal, kes on nad vangi viinud, ja paluvad sind

oma maa suunas, mille sa oled andnud nende vanematele, linna suunas,
mille sina oled valinud, ja koja suunas, mille mina olen ehitanud sinu nimele,
49 siis kuule taevast, oma asupaigast, nende palvet ja anumist, tee neile õigust
50 ja anna oma rahvale andeks see, milles nad sinu vastu on pattu
teinud, ja kõik nende vastuhakkamised, millega nad sulle on vastu
hakanud, ja lase neil leida halastust oma vangiviijate ees, et need halastaksid nende peale!
51 Sest nad on sinu rahvas ja sinu pärisosa, kelle sa tõid ära Egiptusest, rauasulatusahjust.
52 Olgu su silmad lahti su sulase anumise ja su Iisraeli rahva
anumise poole, et sa neid kuuleksid kõiges, mille pärast nad sind hüüavad!
53 Sest sina oled nad eraldanud enesele pärisosaks kõigi maa
rahvaste hulgast, nõnda nagu sa rääkisid oma sulase Moosese läbi, kui
sa tõid meie vanemad ära Egiptusest, oh Issand Jumal!”

54 Ja kui Saalomon oli lõpetanud palvetamise Issanda poole, kõik
need palved ja anumised, siis ta tõusis üles Issanda altari eest, kus
ta oli põlvitanud, käed sirutatud taeva poole,
55 ja astus ette ning õnnistas kogu Iisraeli kogudust, öeldes valju häälega:
56 „Kiidetud olgu Issand, kes on andnud rahu oma Iisraeli rahvale,
nõnda nagu ta on öelnud! Ainsatki sõna ei ole langenud tühja kõigist
ta headest sõnadest, mis ta oma sulase Moosese läbi on rääkinud.
57 Olgu Issand, meie Jumal, meiega, nõnda nagu ta on olnud meie
vanematega; tema ärgu jätku meid maha ja ärgu loobugu meist,

58 vaid ta pööraku meie südamed enese poole, et käiksime kõigil ta
teedel ja peaksime ta käske, määrusi ja seadlusi, nagu ta meie vanemaid on käskinud!

59 Ja olgu need minu sõnad, millega ma olen anunud Issanda ees,
Issanda, meie Jumala juures päevad ja ööd, et ta teeks õigust oma
sulasele ja oma Iisraeli rahvale, nagu iga päev on tarvis,

60 nõnda et kõik maa rahvad saaksid teada, et Issand on Jumal, aga mitte keegi teine!

61 Ja teie süda olgu siiras Issanda, meie Jumala vastu, et te
käiksite tema määruste järgi ja peaksite tema käske nagu täna!”

62 Siis ohverdas kuningas ja kogu Iisrael koos temaga Issanda ees tapaohvreid.

63 Saalomon ohverdas tänuohvriks, mida ta Issandale ohverdas,
kakskümmend kaks tuhat veist ning sada kakskümmend tuhat lammast ja kitse.

Nõnda pühitsesid kuningas ja kõik Iisraeli lapsed Issanda koja.

64 Selsamal päeval pühitses kuningas Issanda koja ees oleva õue
keskpaiga, sest ta ohverdas seal põletusohvri ja roaohvri ning
tänuohvri rasvu, kuna vaskaltar Issanda ees oli liiga väike, et
mahutada põletus- ja roaohvrit ning tänuohvri rasvu.

65 Nõnda pidas Saalomon sel ajal Issanda, meie Jumala ees püha, ja
kogu Iisrael koos temaga - üks suur kogudus Hamati teelahkmest kuni
Egiptuseojani - seitse päeva ja seitse päeva, see on neliteist päeva.

66 Kaheksandal päeval saatis ta rahva ära; nad õnnistasid kuningat

ja läksid oma telkide juurde rõõmsatena ja heas meeleolus selle hea
pärast, mida Issand oli teinud oma sulasele Taavetile ja oma Iisraeli rahvale.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Dajana Raab,

(sünnikuupäev: 24.01.1994)

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Kuningavõimu ideoloogia Muršili II „teise“ katkupalve Hati Tormijumalale ja Templi pühitsemise ehk Saalomoni palve analüüsist lähtuvalt“,

mille juhendaja on prof. Mait Kõiv.

1.1 reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2 üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 19.05.2017